

NOVUM

Editie 40/9
December 2019

Vive la France, vivre ensemble

*Over het debat omtrent de staat en religieuze
vrijheden*

*In gesprek met
prof. Dirk Visser*

*Rode kaart tegen
racisme*

*Krassen en
kliederen
in het BW*

*Wat is eigenlijk
rationeel en
redelijk?*

40/9

 DRANKJE DOEN RELAXEN {COLLEGES}
 STAGE LOPEN UITGAAN
INTERNETTEN {STUDEREN} SPORTEN
 COMMISSIE BRALLEN CHILLEN
{LEZEN} FACEBOOKEN REIZEN
FIETSEN MUZIEK LUISTEREN
 FILM KIJKEN LUNCHEN UITSLAPEN
WERK GROEP VOLGEN TWITTEREN
{PLANNEN} GAMEN BIJBAANTJE
MINOR KIEZEN SHOPPEN
BAKKIE DOEN {LEREN} LINKEDINNEN
FEESTEN {AFSTUDEREN}

Je bent al druk genoeg!

Bestel jouw **samenvattingen**
van alle colleges en literatuur
op www.slimstuderen.nl

slim
Studeren.nl

	Voorwoord	4
<i>Faculteit</i>	Faculteitszaken	5
<i>Column</i>	Prof. Kinneging - Wat is eigenlijk rationeel en redelijk?	6
<i>In gesprek met</i>	In gesprek met professor Dirk Visser	10
<i>Opinie</i>	Vive la France, vivre ensemble	16
<i>Opinie</i>	Rode kaart tegen racisme	19
<i>Opinie</i>	Krassen en kliederen in het Burgerlijk Wetboek	22
<i>Questionnaire</i>	Raisa Blommestijn	28
<i>Vereniging</i>	J.F.V. Grotius - Activiteitenagenda december/januari	32

Jurian Bos
Hoofdredacteur

Beste lezer,

De laatste dagen van 2019 gaan in rap tempo voorbij, en 'the most wonderful time of the year' breekt weer aan. Langzamerhand wordt het eveneens weer tijd om de goede voornemens voor het nieuwe jaar op een rijtje te zetten, en op zijn minst een poging te wagen deze vol te houden. Wij als NOVUM zullen er ook in het komende jaar naar streven actuele en relevante bijdrages te leveren door middel van kritische opiniestukken, diepgaande interviews en verhelderende annotaties.

Wat dat betreft zijn we in deze editie op de goede weg. We trappen af met een interview met professor Dirk Visser, hét gezicht van het intellectuele eigendomsrecht aan onze faculteit, en vanwege zijn boeiende colleges (compleet met KitKats) bekend bij elke student. Hij vertelt over zijn studententijd, de combinatie van de advocatuur en het hoogleraarschap en zijn visie op het IE-recht. Zijn advies aan studenten? Lees!

We vervolgen onze weg door het recht met een opiniestuk van Francine Fetter, waarin zij het Franse verbod op gezichtsbedekkende kleding onder de loep neemt. Hoever kan een staat gaan met het beperken van de religieuze vrijheid en is dit nog verenigbaar met de mensenrechten waar we ons als Nederland aan hebben verbonden?

Gastredacteur Gerhard Poolman onderzoekt in zijn artikel de invloed van het EU-recht op het Nederlands privaatrecht. Door de toenemende invloed van het Europese recht staan de beginselen die ten grondslag liggen aan het Nederlandse Burgerlijk Wetboek onder druk. Het is dus hoog tijd voor een oplossing, maar welke?

In mijn opiniestuk draag ik ook een mogelijke oplossing aan, zij het voor een totaal ander probleem. In het kader van de racistische uitlatingen jegens voetballer Ahmad Mendes Moreira neem ik de terughoudende rol van het OM omtrent racisme in het profvoetbal onder de loep.

Verder wordt deze editie aangevuld door twee rechtsfilosofen. De maandelijkse column van professor Kinneging kan uiteraard niet ontbreken. In zijn stuk gaat hij in op de vraag wat 'rationeel' en 'redelijk' feitelijk betekent, en komt hij tot de conclusie dat de wereld een 'onzichtbare Maat' bevat. In de Questionnaire wordt ditmaal docent-onderzoeker Raisa Blommestijn aan enkele persoonlijke vragen onderworpen. Hoe was zij bijvoorbeeld zelf als student?

Naast fijne dagen en een prettige jaarwisseling wens ik u veel plezier met het lezen van dit nummer van NOVUM magazine. ●

Opleidingscommissie Rechtsgeleerdheid

Waarde lezer,

Wist je dat elke opleiding een opleidingscommissie heeft? Ik neem dit jaar namens J.F.V. Grotius plaats in zo'n opleidingscommissie. We behandelen daar vragen, suggesties en opmerkingen over het onderwijs. Elke opleiding kent een kleine opleidingscommissie, die samenkomen in een gezamenlijke opleidingscommissie. Tijdens de vergaderingen worden ingekomen stukken van studenten besproken. Middels gespecialiseerde werkgroepen proberen wij zo het onderwijs te verbeteren. Daarna adviseren wij het Onderwijsbestuur over onze bevindingen. We zijn benieuwd naar jouw mening en ervaringen, en voor alle zaken omtrent het onderwijs kun je dus bij je eigen medestudenten in de OLC terecht.

We zijn bereikbaar via Facebook of Instagram via [@olcrechten](#). ●

Jasper Schut
Assessor Onderwijs
J.F.V. Grotius

Reactie op artikel

(Deze reactie ziet toe op het in de novembereditie (40/8) van NOVUM verschenen artikel "Loze Literatuur" van de hand van redacteur Sebastian Cornielje)

De afdeling Encyclopedie van de Rechtswetenschap verzorgt in het eerste jaar drie vakken voor de eerstejaars rechtenstudent:

1. *Inleiding Recht*
2. *Grondslagen van het Recht*
3. *Methoden en Techniek van de Rechtswetenschap*

Voor deze drie vakken moeten de studenten in totaal twee boeken aan verplichte literatuur aanschaffen: a. Inleiding in het recht (39 euro) en b. A New Introduction to Jurisprudence (33 euro).

Wij letten heel goed op dat de kosten voor de studenten zo laag mogelijk blijven.

Wel is het zo dat in het eerste semester een hoofdstuk wordt voorgeschreven uit een boek dat integraal pas wordt behandeld in het tweede semester. Vandaar dat de indruk ontstaat dat uit een boek slechts een hoofdstuk is voorgeschreven. Dat is dus niet zo. Wij zullen dit op de blackboardomgeving nog duidelijker bekend maken dan nu het geval is. ●

(Deze reactie verscheen eerder in Leids Universitair Weekblad Mare.)

©Universiteit Leiden
Prof. Paul Cliteur
Hoogleraar Encyclopedie
van de Rechtswetenschap

Wat is eigenlijk rationeel en redelijk?

Is de mens rationeel? En moet de mens rationeel zijn? Dikwijls geven we een bevestigend antwoord op beide vragen. Maar is dat terecht? Voordat we daarover iets kunnen zeggen, moeten we eerst nadenken over een preliminaire vraag: wat is eigenlijk rationeel? Laten we, om het behapbaar te houden, eerst maar eens kijken naar rationeel handelen. Wanneer zeggen we dat iemand rationeel handelt? Een eerste antwoord is: als zijn handelen er daadwerkelijk aan bijdraagt dat hij zijn doel bereikt. Iemand die wil afstuderen en de hele dag rondlummelt en niets doet, handelt niet rationeel.

Is dat alles? Of heeft rationeel handelen nog een bredere betekenis? Kunnen ook iemands doelen zelf rationeel of irrationeel zijn? Stel, het gaat je uitstekend, maar op een kwaad moment besluit je toch om een eind aan je leven te maken. Dat doe je vervolgens ook en wel op een zeer doelmatige en doeltreffende wijze. Zouden we zoiets rationeel noemen? De uitvoering van het besluit is zeker op rationele manier geschied. Maar is het besluit, het doel zelf rationeel? Me dunkt van niet. Doelen kunnen dus ook irrationeel zijn, niet alleen de manieren waarop we onze doelen nastreven.

"Doelen kunnen dus ook irrationeel zijn, niet alleen de manieren waarop we onze doelen nastreven."

Wat is precies een rationeel doel? Vanouds, al door de Oude Grieken, wordt rationaliteit geassocieerd met het levensgeluk. Een doel dat werkelijk bijdraagt aan het levensgeluk is een rationeel doel. Alle andere doelen

zijn irrationeel. Daarvan zijn er twee soorten. Enerzijds vergissingen. Men denkt door zijn doel/handeling bij te dragen aan het levensgeluk, maar vergist zich. Anderzijds emoties en begeertes die ertoe aanzetten dat men dingen nastreeft/does, die niet bijdragen aan het levensgeluk.

"Is het rationeel/redelijk om eerst en vooral jezelf te redden?"

Wat nou als het levensgeluk van verschillende mensen strijdig is? Dat brengt ons op zeer heikele en tegelijkertijd zo belangrijke vragen. Stel dat een bepaald doel nastreven bevorderlijk is voor het eigen levensgeluk, maar dat van een ander negatief beïnvloedt. Wat moet je dan doen? Bestaat er in zo'n geval ook een rationele en een irrationele keuze? Ik vermoed dat de meeste mensen zouden zeggen: als mijn levensgeluk door die keuze maar een beetje wordt bevordert, maar die van de ander er daardoor sterk op achteruitgaat is de keuze irrationeel. Of misschien zouden ze zeggen: onredelijk. Anderzijds, als mijn levensgeluk door de keuze sterk bevordert wordt en die van de ander er maar een heel klein beetje van vermindert, dan zeggen de meeste mensen dat de keuze rationeel is. Of redelijk. Hebben ze gelijk?

Ik maak het nog een beetje moeilijker. Stel, je vaart met een groot schip over de zee. Het schip zinkt. Er zijn genoeg reddingsboten voor vijftig personen, maar er zijn honderd mensen op het schip. Waaronder jij. Wat te doen? Stel, dat je de sterkte van iedereen bent. Dan kun je je gemakkelijk een plek in zo'n reddingsboot bemachtigen. Maar dat is niet wat hier aan de orde is. De vraag is niet wat je kan doen of zult doen, maar wat je moet doen, wat

Prof. dr. A.A.M. (Andreas) Kinneging is hoogleraar Rechtsfilosofie. Hij verzorgt o.a. de bachelorvakken Rechtsfilosofie I en II, en doceert in de masterafstudeerrichting Encyclopedie en Filosofie van het Recht. Sinds 2013 schrijft hij maandelijks een column voor NOVUM magazine.

je behoort te doen. Is het rationeel/redelijk om eerst en vooral jezelf te redden?

In dat geval waren de mannen, die in groten getale op de Titanic zijn achtergebleven om vrouwen en kinderen een plek in de reddingsboten te geven, uiterst irrationeel of onredelijk. Zij maakten vrijwillig een eind aan hun leven, net als de persoon waarover ik het zoëven had, die het uitstekend gaat, maar op een kwaad moment besluit er een eind aan te maken. Dat is irrationeel, hadden we geconstateerd. Dit dus ook. Of toch niet? Ik vermoed dat de meeste mensen bij nader inzien zouden zeggen dat de twee gevallen niet over een kam kunnen worden geschoren. Sterker nog, dat ze hemelsbreed verschillen. De daad van de mannen op de Titanic was goed en heroïsch, die van iemand die zelfmoord pleegt omdat het hem even tegenzit, is dat allesbehalve.

Maar was de zelfopoffering van de mannen op de Titanic nu ook rationeel/redelijk? Dat was eigenlijk de vraag. Ik geloof niet dat de meeste mensen dat zouden zeggen. Ze was dus irrationeel/onredelijk. Maar ze was toch niet slecht. Integendeel, het was zoals gezegd een goede,

heroïsche daad. Aha, dat is belangrijk. Het is dus niet altijd slecht om irrationeel/onredelijk te zijn. Heroïek is niet redelijk. Ze is beter dan de redelijkheid. Rationaliteit/redelijkheid heeft vanuit dit perspectief gezien iets burgerlijks, om niet te zeggen kleinburgerlijks. Het past bij de handelaar. En dus bij het civiele/burgerlijke recht. In extreme situaties is ze geen geëigende maatstaf. Zoals in het geval van de zinkende Titanic. Of bijvoorbeeld in de oorlog. Een goede soldaat is niet rationeel/redelijk. Hij overstijgt dat niveau verre. Hij offert zichzelf op voor anderen.

"Heroïek is niet redelijk. Ze is beter dan de redelijkheid."

Zo. Nu zijn we gereed om een blik te werpen op het fameuze debat tussen Immanuel Kant en Benjamin Constant over de vraag of het geoorloofd is te liegen als bijvoorbeeld een moordenaar zou vragen of een vriend van ons in ons huis verborgen zit. In de huidige tijd is het voorbeeld dat we gebruiken doorgaans ontleend aan de Tweede Wereldoorlog, maar dat maakt de kwestie die aan

de orde is niet anders. Stel, je hebt Joodse onderduikers. De Gestapo staat voor de deur en vraagt je of je Joodse onderduikers hebt. Wat moet je doen? Liegen of de waarheid spreken?

Constant zei bekentelijk: liegen. 'De waarheid te spreken is een plicht. Maar alleen tegen degene die recht heeft op de waarheid. Wie er anderen mee schaadt heeft er geen recht op,' aldus Constant. Kant gaat in een kort artikel uit 1797, getiteld 'Over een vermeend recht te liegen uit mensenliefde' tegen deze argumentatie in. Hij legt daarin uit dat men nimmer mag liegen, zoals hij ook al in de *Grundlegung zur Metaphysik der Sitten* had gedaan. Waarom niet? Nu komt het: omdat dat niet rationeel zou zijn. Zijn argument: stel je voor dat iedereen altijd zou liegen. Dan was een samenleving niet mogelijk. Of nog anders geformuleerd: wat zou jij ervan vinden als er tegen jou wordt gelogen? En iets te doen, waarvan je niet wilt dat een ander dat jou aandoet, is irrationeel. Want niet consistent.

"De waarheid te spreken is een plicht. Maar alleen tegen degene die recht heeft op de waarheid. Wie er anderen mee schaadt heeft er geen recht op,' aldus Constant."

Kant is een groot filosoof. Daarover bestaat geen twijfel. Maar het is evident dat hij hier volledig, maar dan ook volledig de mist ingaat. En dat komt, omdat hij wat in feite een oorlogssituatie is, duidt alsof het om een onderhandeling tussen een koper en een verkoper gaat, een handelsdeal. Inderdaad, in een handelsdeal behoort je rationeel/redelijk te zijn en de waarheid te spreken. Maar hier?

"Kant is een groot filosoof. Daarover bestaat geen twijfel. Maar het is evident dat hij hier volledig, maar dan ook volledig de mist ingaat."

Interessant genoeg worden zeer vergelijkbare gevallen besproken door Augustinus (*De Mendacio* 6.9) en Thomas van Aquino (*Summa Theologiae* II.II.26). Ook zij zeggen dat men nooit mag liegen. Maar hun argumentatie is wat anders. Wie liegt, zo argumenteren zij, gooit zijn zielenheil te grabbel. Hij gaat naar de Hel. Wie door een ander schuldloos gedood wordt, verliest

alleen zijn lichamelijk leven. Zijn ziel is ongeschonden en gaat dus naar de Hemel. Wie dus een ander redt door te liegen, redt een zeer tijdelijk lichaam, maar stort een ziel voor eeuwig in het verderf. Dat staat in geen verhouding. Ergo: dat is niet rationeel. Vandaar: nooit liegen, ook niet als de Gestapo voor de deur staat en vraagt naar je Joodse onderduikers. De argumentatie is anders dan bij Kant, inderdaad, maar in een dieper opzicht doen ze toch aan elkaar denken. In beide gevallen gaat het om de rationaliteit/redelijkheid.

"Wie dus volgens Augustinus en Van Aquino een ander redt door te liegen, redt een zeer tijdelijk lichaam, maar stort een ziel voor eeuwig in het verderf."

Augustinus en Aquino zijn grote theologen en filosofen. Daarover bestaat geen twijfel. Maar ik heb met de argumentatie grote moeite. Het is natuurlijk waar dat het beter is onrecht te lijden dan onrecht te doen, want wie onrecht doet berokkent schade aan zijn ziel en wie onrecht lijdt blijft zuiver. Maar geldt dat ook als een ander onrecht wordt gedaan, omdat jij geen onrecht wilt doen? Dat is hier namelijk het geval. De onderduikers sterven, omdat jij niet bereid bent te liegen. Me dunkt dat Augustinus, Aquino én Kant zich meer hadden kunnen aantrekken van het verhaal van Pontius Pilatus, die zoals bekend 'zijn handen in onschuld waste' toen de Joden Christus wilden ombrengen. De parallel met ons geval is perfect. Want ook wie de waarheid spreekt tegen de Gestapo wast zijn handen in onschuld.

Als God bestaat en Hij een goede God is, stuurt hij je dan naar de Hel vanwege een leugen om bestwil, bedoeld om het leven van andere mensen te redden? Ik kan het me niet voorstellen. Maar waarom kan ik het me niet voorstellen? Omdat dat in geen verhouding zou staan. Aha, dus omdat het irrationeel/onredelijk zou zijn. Is rationaliteit/redelijkheid dan bij nader inzien toch de hoogste norm? Is het dan toch meer dan alleen maar burgerlijk fatsoen?

Misschien dat het begrip 'verhouding' ons verder kan helpen. Kennelijk is het een sleutel. Alles moet in de juiste verhouding gezien worden. Alles staat dus in een bepaalde verhouding tot elkaar. Het een is gewichtiger dan het ander, het een telt zwaarder dan het ander. Sommige zaken gaan boven andere. Zo gezien is de wereld een ingewikkelde hiërarchische orde van goed en kwaad, waarin wat in de ene situatie goed is in de andere kwaad

is, afhankelijk van 'de omstandigheden van het geval'. Wil men het Goede doen, dan is dus cruciaal dat men een scherp gevoel voor verhoudingen ontwikkelt, want wat het zwaarst is moet het zwaarst wegen. Men zou dit ook maatgevoel kunnen noemen. Kennelijk bevat de wereld een 'onzichtbare Maat' en zijn wij geroepen steeds die Maat te vinden en te houden. Dat is de echte, hoogste rationaliteit en redelijkheid. In een extreme situatie als de ondergang van de Titanic of bezoek van de Gestapo ligt de juiste Maat geheel anders dan in een alledaagse situatie van koop en verkoop of van gezellig samen theedrinken. Maar in alle gevallen worden wij geacht Maat te houden.

"Kennelijk bevat de wereld een 'onzichtbare Maat' en zijn wij geroepen steeds die Maat te vinden en te houden."

Daarmee is voldoende gezegd over de preliminaire vraag: wat is rationaliteit? We kunnen nu terugkomen op de vragen waarmee we begonnen: is de mens rationeel en moet hij het zijn? Het antwoord op de tweede vraag is evident 'ja'. We moeten altijd rationeel zijn, althans in de hoogste zin van rationeel: Maat zoekend en houdend. Het antwoord op de tweede vraag is helaas maar al te vaak 'neen'. Want de juiste Maat vinden is voor de mens vaak al een te zware opgave, laat staan ook nog eens Maat te houden. Toch moeten we het blijven proberen. Steeds maar weer, steeds opnieuw. ●

Binnenkort verkrijgbaar:

De onzichtbare Maat

Het recht is iets wat de staat 'maakt', in zijn wetgeving en rechtspraak. Althans, zo lijkt het op het eerste gezicht. Bij nader inzien ligt het allemaal wat ingewikkelder. Want bijna iedereen erkent dat er zaken zijn die niet geschonden mogen worden door het recht van de staat, zaken die door het recht van de staat gerespecteerd of zelfs beschermd moeten worden. Anders gaat niet om recht, maar om een perversie van het recht. Welke zaken zijn dat? Traditioneel spreekt men in dit verband over het natuurrecht of de natuurwet. Maar wat is dat, natuurrecht? Moet men gelovig zijn om deze noties te kunnen aanvaarden? Of ondermijnt het geloof in God juist de aanvaarding van het natuurrecht of de natuurwet? In De onzichtbare Maat gaat rechtsfilosoof Andreas Kinninging dieper in op de fundamenten van de staat en daarmee op de fundamenten van het recht, om de ware grenzen van het recht te verkennen.

De onzichtbare Maat, over God, natuurrecht en de staat is vanaf 31 december verkrijgbaar.

In gesprek met prof. Dirk Visser

Professor Dirk Visser (c) Monique Shaw

Professor Dirk Visser (1969) is sinds 2003 hoogleraar intellectuele eigendomsrecht in Leiden. Hij studeerde in Leiden van 1988 tot 1992 en werkte er als assistent in opleiding (AIO) aan zijn proefschrift tussen 1992 en 1996. Een deel van het onderzoek voor zijn proefschrift deed hij aan het Max Planck Instituut in München. In 1997 promoveerde hij bij prof. mr D.W.F. Verkade op een proefschrift getiteld: *Auteursrecht op toegang*, over de exploitatierechten van de auteur in het tijdperk van digitale informatie en netwerkcommunicatie. Zijn oratie in 2004 was getiteld: *Het ABC van iedere IE-inbreuk*.

Sinds 1996 is Visser tevens advocaat te Amsterdam, sinds 2015 bij Visser Schaap & Kreijger.

Verder is Visser bestuurslid (geweest) van verschillende verenigingen en stichtingen op het gebied van de intellectuele eigendom, waaronder de Wittem Group en het Trademark Law Institute. Eerder was hij lid van de redactie van verschillende tijdschriften op datzelfde vakgebied. Hij is co-auteur van het *handboek Auteursrecht* en auteur en redacteur van verschillende andere boeken.

U heeft zelf ook in Leiden gestudeerd, hoe verliep uw studietijd en waarom heeft u voor rechtsgeleerdheid gekozen?

Aan het eind van de middelbare school was ik politiek geïnteresseerd. Ik was bijvoorbeeld actief bij de politieke jongerenorganisatie van D66, de Jonge Democraten, in mijn geboorteplaats Baarn. De reden waarom ik voor rechten koos was dan ook dat ik dacht dat ik de politiek in wilde, en rechten leek me daar toen de meest geschikte studie voor. Tijdens de studie heb ik die gedachte vrij snel losgelaten, mijn politieke belangstelling nam wat af en ik begon het recht als zodanig steeds interessanter te vinden.

Al vrij vroeg werd ik gegrepen door het recht van intellectuele eigendom. In mijn eerste jaar hadden we een lesboek waar een casus in stond over de merkrechtelijke bescherming van de Wokkel. Dat vond ik fascinerend. Dat arrest plantte het eerste zaadje bij mij voor de passie voor het intellectuele eigendom. Tijdens de studie heb ik wat tegenwoordig de master civiel recht heet gedaan. Na het afronden daarvan ben ik meteen een promotietraject ingegaan. Ik ben dus al vrij vroeg begonnen met het intellectuele eigendomsrecht en het heeft me nooit meer losgelaten.

Mijn voorganger, professor Verkade, kwam in 1990 op de faculteit. Hij doceerde onder andere het keuzevak auteursrecht, dat ik bij hem volgde en mijn interesse voor het IE-recht verder aanwakkerde. Daarna ben ik achtereenvolgens student-assistent bij hem geworden, bij hem afgestudeerd en vervolgens bij hem gepromoveerd. Later ben ik ook nog op zijn advocatenkantoor gaan werken. Professor Verkade heeft voor mij heel veel betekend, door mijn belangstelling voor het IE-recht verder te voeden en mij kansen te geven.

Voor mijn promotie heb ik onderzoek gedaan naar de relatie tussen het auteursrecht en het internet. Dat onderwerp stond in 1992, toen ik begon aan mijn promotietraject, nog in de kinderschoenen. Mijn proefschrift ging over het verspreidingsgemak van internet, een onderwerp waar ik me nog steeds mee bezighoud.

Het spanningsveld tussen auteursrecht en internet blijft erg boeiend. In de jaren '90 heb ik de opkomst van internet meegemaakt. Daarmee ontstond voor iedereen de mogelijkheid om auteursrechtinbreuk te maken, en

zich daarmee feitelijk te gedragen als wat vroeger alleen een drukker of uitgever kon. Dat is nog steeds één van de problemen, iedereen heeft te maken met auteursrecht als hij of zij het wereldwijde web betreedt. Iedere snackbareigenaar met een website en iedere particulier met een Facebookpagina kan tegenwoordig met een druk op de knop auteursrechten op foto's schenden.

“Iedere snackbareigenaar met een website en iedere particulier met een Facebookpagina kan tegenwoordig met een druk op de knop auteursrechten op foto's schenden.”

Vaak wordt gezegd dat taal het belangrijkste instrument van een jurist is. Tijdens uw studententijd was u actief in de redactie van het faculteitsblad *Trias* (de voorganger van *NOVUM*, red.). In hoeverre heeft dit u geholpen als (toen nog) aankomend jurist, en heeft het uw passie voor het recht misschien zelfs aangewakkerd?

Het is inmiddels misschien een cliché, maar taal is inderdaad heel belangrijk voor een jurist. Zowel goed kunnen schrijven als spreken helpt je enorm in je juridische carrière. Als je er geen plezier in hebt om je mening over een bepaald onderwerp te formuleren, denk ik dat de rechtenstudie heel zwaar gaat worden, en misschien zelfs niet helemaal geschikt voor je is.

Schrijven voor het faculteitsblad is een hele goede manier om je taalvaardigheid te ontwikkelen. Op de middelbare school was ik al betrokken bij de schoolkrant, na de *Trias* ben ik voor *Mediaforum* gaan werken en daarna heb ik in zo'n beetje alle redacties van juridische bladen omtrent mijn vakgebied gezeten. Door te schrijven in bladen kan je je mening geven, mensen informeren en door de redacties kom je zelf ook snel op de hoogte van nieuwe ontwikkelingen.

Momenteel zit ik vanwege tijdsgebrek in geen enkele redactie meer, omdat dat ook de verplichting meebrengt om elke keer te helpen het blad vol te krijgen. Wel publiceer ik regelmatig stukken op de juridische site Mr. Online en op IE-forum.nl, wat op het gebied van het intellectuele eigendom een hele belangrijke aanvulling op de vakbladen is.

U heeft de Leidse rechtenfaculteit de afgelopen jaren van dichtbij meegemaakt en zien veranderen. Welke veranderingen springen wat u betreft het meest in het oog?

De meest in het oog springende verandering is de verhuizing in 2004. Het is heel fijn dat we nu allemaal in één gebouw zitten. Vroeger zaten alle rechtsgebieden verspreid over Leiden, zelf ben ik bijvoorbeeld begonnen in hetzelfde gebouw als de Notariëlen, Rapenburg 59. Civiel recht zat ergens anders en dat was altijd heel jammer. Het is fantastisch dat we nu weer bij elkaar zitten in het KOG. Dat is een hele positieve verandering geweest.

Een andere grote verandering is de internationalisering. Er zijn steeds meer buitenlandse studenten bijgekomen. Ik heb wel het gevoel dat we daar ook weer een kentering in hebben gehad. Op een gegeven moment leek de focus nogal te liggen op buitenlandse studenten en moesten er steeds meer Engelstalige ‘advanced’ masters komen. Inmiddels realiseren alle universiteiten in Nederland zich ook wel weer dat we de Nederlandse studenten niet mogen verwaarlozen. Ik weet dat ikzelf redelijk college kan geven in het Engels, maar in het Nederlands gaat het natuurlijk stukken beter. Daarom ben ik er dan ook geen voorstander van om, omdat er mogelijk een paar buitenlandse studenten bij zouden kunnen zitten, colleges in het Engels te geven. Als je die overgang naar het Engels wil maken moet je natuurlijk érgens beginnen, maar wat mij betreft moeten we een overgang naar alle colleges in het Engels helemaal niet willen maken. Zolang er voldoende Nederlandstalige studenten zijn die rechten willen studeren moeten we gewoon heel goed Nederlandstalig onderwijs blijven aanbieden.

Contact met buitenlandse studenten is natuurlijk ook leuk en inspirerend, maar ik beschouw het wel als onze primaire verantwoordelijkheid om Nederlandse juristen op te leiden. Niet vanuit een nationalistische gedachte, maar juist omdat de Nederlandse taal voor een jurist zo belangrijk is, aangezien je daar toch voornamelijk mee aan de slag zal moeten. Het is voor een jurist, zoals gezegd, verschrikkelijk belangrijk dat je de Nederlandse taal in woord en geschrift uitstekend beheerst. Je ziet soms in scripties nog dat dat soms tegenvalt. Dat blijft een aandachtspunt, mensen schrijven immers minder. Als je niet goed kan schrijven kan je geen goed jurist zijn. Goede taalbeheersing blijft verschrikkelijk belangrijk.

“Als je niet goed kan schrijven kan je geen goed jurist zijn. Goede taalbeheersing blijft verschrikkelijk belangrijk.”

Een derde grote verandering is de toenemende bureaucratisering en het toezicht. Vroeger nam je een mondeling tentamen af in je eentje, je keek alleen een scriptie na, maar dat mag nu niet meer. Je moet tegenwoordig overal verslag over doen, het wordt steeds meer papierwerk. We zijn haast voortdurend bezig met verslaglegging en verantwoording, terwijl wij in Leiden al sinds 1575 rechtenonderwijs geven. Toch moeten wij elke vijf jaar bewijzen of we dat mogen blijven doen. Als ‘oudere’ medewerker ga je toch wel eens hoofdschuddend denken over de hoeveelheid tijd die we bezig zijn met verslaglegging. Dat is immers kostbare tijd, die je dan niet kan besteden aan onderwijs en onderzoek. Deze toename van verslaglegging en verantwoording gaat wat mij betreft te ver, vertrouwen in de capaciteiten van een docent is immers ook een belangrijk goed. Het is belangrijk om mensen het vertrouwen te geven dat ze op een correcte manier tot hun cijfers komen. Daar is mijns inziens geen ‘papertrail’ voor nodig. Wanneer het vertrouwen wordt beschaamd is ingrijpen uiteraard noodzakelijk, maar overal verslag van moeten doen is vermoeiend en weinig inspirerend.

Gelukkig is natuurlijk ook heel veel hetzelfde gebleven. Het contact met geïnteresseerde, ambitieuze studenten die echt iets willen leren is er nog steeds.

Naast hoogleraar bent u al sinds 1996 advocaat, een functie die u sinds 2015 uitoefent bij Visser Schaap & Kreijger te Amsterdam. Is het belangrijk voor u om op deze manier ‘feeling’ te houden met de praktijk, en hoe combineert u deze twee functies?

Ik vind die combinatie fantastisch. Het is best zwaar en veel, maar het is tegelijkertijd ontzettend inspirerend. Het is ook veel meer dan ‘feeling’, ik sta met één been in de praktijk en met één been in de wetenschap. Ik zou de praktijk ook zeker niet willen missen. Me alleen met de wetenschap bezig houden is niks voor mij. Het gevoel van wat er in de rechtspraktijk allemaal bij komt kijken maakt mijn werkzame leven interessanter, maar het geeft me ook een veel bredere basis voor mijn publicaties en mijn vorm van onderwijs. Het is fijn om altijd uit eigen ervaring over dingen te kunnen praten.

Het is mijns inziens dan ook essentieel dat veel docenten praktijkervaring hebben. Ze hoeven natuurlijk niet allemaal parttime te blijven werken zoals ik, maar als een groot percentage docenten wel enige vorm praktijkervaring heeft opgedaan heeft dat een grote meerwaarde.

Rechtsgeleerdheid is een wetenschappelijke studie, maar het is daarnaast ook een beroepsopleiding, dat kunnen we niet ontkennen. Mensen die Rechtsgeleerdheid gaan studeren doen dat vaak om goed voorbereid te worden op de typische juridische beroepen. Docenten die deze beroepen hebben uitgeoefend hebben de meest actuele en relevante kennis paraat om dat aspect van de opleiding vorm te geven. Studenten zelf waarderen dat ook, als je het onderwijs kan illustreren met anekdotes over gebeurtenissen in de praktijk. Ik combineer de praktijk en de wetenschap nu al bijna vijftig jaar, en die combinatie vind ik fantastisch. Een 50/50 combinatie zoals ik die heb is best uitzonderlijk, en ook vrij pittig. Dat kan alleen maar als je op beide plekken goede ondersteuning hebt, wat in mijn geval zowel op kantoor als op de universiteit gelukkig zo is. Dat helpt mij deze fantastische combinatie nog steeds vol te houden.

Naarmate je ouder wordt leer je wel beter prioriteiten te stellen. 's Ochtends een college, en 's middags een pleidooi kon ik op mijn vijfendertigste, toen ik net hoogleraar was, misschien wel combineren, maar tegenwoordig doe ik dat niet meer. Je moet op een bepaald moment wel bedenken dat je niet meer dan één zware taak op een dag op je neemt, en je krachten goed verdelen.

“Naarmate je ouder wordt leer je wel beter prioriteiten te stellen. 's Ochtends een college, en 's middags een pleidooi kon ik op mijn vijfendertigste misschien wel combineren, maar tegenwoordig doe ik dat niet meer.”

Maar het blijft heel inspirerend, naarmate je er langer mee bezig bent realiseer je niet alleen dat de meerwaarde van de praktijkervaring voor het lesgeven heel groot is, maar dat ook het enthousiasme van de studenten je motiveert en aan het denken zet. Ik ben heel blij dat ik dat al die jaren heb mogen doen en ik hoop dat ook tot mijn pensioen vol te kunnen houden.

Dirk Visser in zijn studententijd, begin jaren '90 (maker onbekend)

Onder niet-ingewijden in het recht bestaat op het punt van intellectueel eigendomsrecht veel onwetendheid. In hoeverre zou ‘goede trouw’ volgens u een rol mogen spelen in bijvoorbeeld het auteursrecht?

Dat kan je op twee manieren toepassen. Toevallig studeerde onlangs iemand bij mij af met dit als scriptieonderwerp. Dat blijft een heel interessant vraagstuk.

Er zitten twee kanten aan het verhaal van de onwetende burger die foto's uploadt op zijn website of Facebookpagina. Enerzijds lijkt het niet eerlijk als iemand moet boeten voor iets waar hij niks van weet. Anderzijds wordt iedereen geacht de wet te kennen en is het ook niet eerlijk voor de fotograaf als iedereen er zomaar mee weg zou komen. Zoals altijd in het recht is het hier dus ook de afweging tussen het creëren van billijk resultaat, de juiste balans tussen de rechten van de rechthebbenden en de belangen van de gebruikers, gecombineerd met de rechtszekerheid. Maar er zit ook een normatief element in: dan moeten mensen maar leren dat je niet zomaar foto's op een site mag zetten. Er zijn al talloze zaken over gevoerd, op het gegeven moment weten mensen echt wel dat het niet zomaar meer mag. Als voorbeeld: roken in openbare ruimtes is van doodgewoon naar taboe gegaan. Inbreuk maken op een auteursrecht is misschien van een andere orde, maar dezelfde vlieger gaat hier op. Als kleine ondernemer heb je tegenwoordig al gauw een site, en dan ligt

auteursrechtinbreuk op de loer. Je moet dan ook die normen gaan kennen.

In de veroordeling tot betaling van schadevergoeding zit dus een opvoedkundig element, dat speelt ook echt bij het fotoauteursrecht. Op een gegeven moment moet je het weten. Iedere fotograaf heeft tegenwoordig de mogelijkheid om met een zoekmachine het hele internet af te speuren naar zijn foto's, en bij iedere ongeoorloofde inbreuk kan hij ook een claim indienen. De opsporingsmogelijkheden via internet zijn dus enorm toegenomen. Dat is een interessante ontwikkeling. De afgelopen twintig jaar dacht men vooral dat het auteursrecht enorm in het gedrang kwam door internet. Illegaal up- en downloaden werd immers zo makkelijk bijna iedereen het deed en normaal vond. Maar daar is een omslag in gekomen. Door de opsporingsmogelijkheden gaat het nu juist heel goed met het auteursrecht.

Er valt dus zeker iets te zeggen voor de goede trouw van de 'onschuldige inbreukmaker', maar er gaat ook een opvoedkundig effect uit van de schadevergoedingen. Uiteindelijk is het aan de rechter om te bepalen welke van de twee in het individuele geval prevaleert.

“Door de opsporingsmogelijkheden gaat het nu juist heel goed met het auteursrecht.”

Onlangs maakte de Chinese National Intellectual Property Administration (NIPA) bekend te werken aan amendementen van de Chinese octrooiwet. Ook komen er zwaardere straffen te staan op het onrechtmatig gebruik van handelsmerken. Is dit een belangrijke stap, of denkt u dat de markt in (Chinese) namaakproducten op dit moment simpelweg te groot is om door middel van strengere wetgeving aan te pakken?

China heeft van oudsher geen cultuur waarin het intellectuele eigendom wordt beschermd. Dat speelde daar simpelweg niet. Een Chinese student heeft mij wel eens uitgelegd dat de markt bij hun zo groot is, dat er *naast* een grote markt voor originele producten ook een markt voor namaakartikelen kan bestaan, die de onderkant van de markt bedient. Dat vond iedereen daar jarenlang normaal.

Vanuit dat oogpunt is optreden tegen namaak

onnatuurlijk. Je gaat immers niet zomaar ingrijpen in een aparte markt. Dat is wel iets dat kan veranderen. Als je als eigen markt van namaak naar vernieuwing verschuift verandert ook je houding ten opzichte van het intellectuele eigendomsrecht. Het is bijvoorbeeld interessant om te zien hoe dat in de Verenigde Staten is gegaan. In de 19de eeuw werd het auteursrecht daar absoluut niet gerespecteerd. Alle werken van Engelse schrijvers werden toentertijd gekopieerd, Charles Dickens heeft daar bijvoorbeeld zijn hele leven over geklaagd. Op een bepaald moment kantelde dat, omdat de Verenigde Staten zelf exporteur werden van bepaalde beschermde producten, bijvoorbeeld toen de filmindustrie in opkomst was. Toen stelden zij juist dat de rest van de wereld het IE-recht diende te respecteren, omdat het toen natuurlijk in hun eigen belang was.

China zit in een vergelijkbare transitie. De fabrikanten daar veranderen van namakers in makers. Ze hebben nu wel degelijk baat bij bescherming. Maar ze worden ook internationaal onder druk gezet. Een belangrijke factor is het internet. Iedereen kan rechtstreeks bij AliBaba en dergelijke sites namaakartikelen uit China voor een spotprijs in huis halen. Dat maakt het extra schadelijk voor de IE-rechthebbenden in Europa. De druk op China wordt dan ook opgevoerd. Het is dan ook puur pragmatisch dat China maatregelen neemt. Hoe snel dat zal gaan is de volgende vraag.

Welk aspect van het intellectueel eigendomsrecht fascineert u het meest, en, in het kader daarvan, welke zaak is u het meest bijgebleven?

Dat is de samenloop van intellectuele eigendomsrechten. Voorwerpen waar techniek en auteurs-, merken- en modellenrecht in samenkomen, zoals bijvoorbeeld bij het eerdergenoemde Wokkel-arrest. De samenloop van meerdere IE-rechten op één object, overigens ook mijn scriptieonderwerp, blijft interessant.

Daarnaast blijft alles wat met internet te maken heeft fascineren. De opkomst daarvan heeft gezorgd voor totaal veranderende consumptiepatronen, neem bijvoorbeeld de verschuiving van 'lineair' naar 'on-demand' kijken. Dat heeft zoveel invloed op de verdienmodellen van auteurs en uitgevers, en de positie van de tussenpersonen, zoals KPN en Ziggo, maar ook Google en Facebook. Gaat er teveel geld naar de platforms en te weinig naar de auteurs? De gevolgen daarvan zijn enorm voelbaar in de auteursrechtwereld.

Het is voor mij dus een combinatie tussen traditionele thema's zoals samenloop, en de nieuwe thema's zoals de ontwikkeling van de markt door internet. Dat is heel interessant, en je ziet daar constant veranderingen in. Tegenwoordig moet je bijna alweer uitleggen wat videobanden zijn, en hoe die vroeger illegaal gekopieerd werden. Dat is vergelijkbaar met illegale streaming, waar weer deels nieuwe wetgeving voor nodig is. Dat soort veranderingen blijven interessant. Het intellectuele eigendomsrecht is allesbehalve statisch, er zijn voortdurend nieuwe vraagstukken die opgelost dienen te worden.

“Het intellectuele eigendomsrecht is allesbehalve statisch, er zijn voortdurend nieuwe vraagstukken die opgelost dienen te worden.”

Onder studenten bent u beroemd vanwege uw KitKats tijdens de hoorcolleges van het vak Inleiding Burgerlijk Recht, gaan we die dit jaar wederom terugzien in de collegezaal?

Zeker. Deze zijn vooral bedoeld om de aandacht erbij te houden, lesgeven voor een zaal met een paar honderd studenten is altijd een uitdaging, en je wil zoveel mogelijk proberen de aandacht erbij te houden. KitKats zijn een soort gimmick geworden, verbonden aan IE-rechtelijke colleges. Mijn voorganger Verkade deelde in zijn tijd Wokkels uit, geheel in thema. Hoogleraar Gerbrandy deed dat aan de VU naar verluid zelfs al in de jaren zestig, het is dus echt een typisch IE-ding. Wat mij betreft houden we die traditie er nog lang in!

“Het blijft heel belangrijk dat je tijdens je studietijd veel plezier hebt, en veel dingen, ook buiten de studie, ontdekt. Zodra je eenmaal werkt heb je daar de tijd gewoon niet meer voor.”

Tot slot, wat zou u studenten willen meegeven?

Je hoort tegenwoordig vaak over stress bij studenten. Het is daarom ook echt belangrijk een goede balans te houden tussen hard werken en leren en af en toe de nodige ontspanning te nemen. Het blijft heel belangrijk dat je tijdens je studietijd veel plezier hebt, en veel dingen, ook buiten de studie, ontdekt. Zodra je eenmaal

werkt heb je daar de tijd gewoon niet meer voor.

Het blijft ook belangrijk om te lezen, of het nou romans zijn of biografieën of gewoonde krant. Lezen is niet alleen een aangename ontspanning, maar ook een buitengewoon plezierige manier om je woordenschat en taalvaardigheid te versterken. Ik zou mijn advies aan studenten dus in één woord willen samenvatten: lees! ●

1. HR 11 november 1983, NJ 1984/203 m.nt.LWH (Bahlsens/Smiths; Wokkel).

2. China: 'Wij zullen intellectueel eigendom beter beschermen', NOS 23 september 2019, nos.nl

Door Jurian Bos.

Vive la France, vivre ensemble

Francine Fetter
Redacteur

In Nederland speelt al tijden de discussie in hoeverre de staat zich mag bemoeien met religieuze vrijheden. Na jaren debatteren trad op 1 augustus bijvoorbeeld het zogenaamde boerkaverbod in werking – officieel de Wet gedeeltelijk verbod gezichtsbedekkende kleding. De wet is in Nederland zodanig ingeperkt dat het geldt voor alle gezichtsbedekking en alleen in overheids- en zorginstellingen. Daarnaast speelt al een tijd de discussie of politieagenten hoofddoekjes mogen dragen. Tegenstanders halen aan dat dit de neutraliteit van de politie wegneemt. Voorstanders vinden een verbod op hoofddoekjes bij de politie in strijd met de vrijheid van godsdienst en vertrouwen erop dat de objectiviteit van de politie niet zomaar wegvalt door het dragen van religieuze kleding. Hoever kan een staat gaan met het beperken van de religieuze vrijheid en is dit nog verenigbaar met de mensenrechten waar we ons als Nederland aan hebben verbonden?

In Frankrijk werd al eerder een verbod op gezichtsbedekkende kleding ingevoerd – dit verbod gold niet alleen voor overheids- en zorginstellingen maar voor alle publieke ruimtes. Een moslima vocht dit verbod aan bij het EHRM met het argument dat de Franse staat inbreuk maakte op haar rechten die vastgelegd waren in artikel 8 en 9 EVRM.

Artikel 8.

1. Een ieder heeft recht op respect voor zijn privé leven, zijn familie- en gezinsleven, zijn woning en zijn correspondentie.
2. Geen inmenging van enig openbaar gezag is toegestaan in de uitoefening van dit recht, dan voor zover bij de wet is voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk is in het belang van de nationale veiligheid, de openbare veiligheid of het economisch welzijn van het land, het voorkomen van wanordelijkheden en

strafbare feiten, de bescherming van de gezondheid of de goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Artikel 9.

1. Een ieder heeft recht op vrijheid van gedachte, geweten en godsdienst; dit recht omvat tevens de vrijheid om van godsdienst of overtuiging te veranderen, alsmede de vrijheid hetzij alleen, hetzij met anderen, zowel in het openbaar als privé zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uitdrukking te brengen in erediensden, in onderricht, in praktische toepassing ervan en in het onderhouden van geboden en voorschriften.
2. De vrijheid zijn godsdienst te belijden of overtuiging tot uiting te brengen kan aan geen andere beperkingen worden onderworpen dan die die bij de wet zijn voorzien en in een democratische samenleving noodzakelijk zijn in het belang van de openbare veiligheid, voor de bescherming van de openbare orde, gezondheid of goede zeden of voor de bescherming van de rechten en vrijheden van anderen.

Het verbod zou voornamelijk de vrouwen raken die een boerka dragen. De wet was volgens de Franse overheid niet ingevoerd om specifiek de boerka te verbieden, maar uit voorafgaande adviezen waar ministers om hadden gevraagd bleek wel zeker dat het verbod een religieuze connotatie droeg.¹ Het hof erkende dat er inderdaad een inbreuk werd gemaakt op de rechten uit beide artikelen, waaronder het recht op vrijheid van religie. Klaagster werd namelijk voor de keuze gezet: óf voldoen aan de wet maar dan niet vrij haar religie kunnen uitoefenen, óf zich niet aan de wet houden en het risico lopen op strafrechtelijke sancties.

Een dergelijke inbreuk op de rechten uit artikel 8 en 9 kan gerechtvaardigd worden als dit (1) door de wet is voorgeschreven, (2) van belang is voor de rechtvaardigingsgronden die in lid 2 van beide artikelen worden genoemd (deze gronden zijn limitatief) en (3) de maatregel noodzakelijk is in een democratische samenleving – en daarmee de proportionaliteitstoets doorstaat.

De Franse staat beriep zich hier op twee gronden. Ten eerste zou de openbare veiligheid in gevaar komen door het dragen van een boerka, het meest gegeven voorbeeld hier was identiteitsfraude op openbare plekken zoals het openbaar vervoer. Het Hof erkende dat het dragen van gezichtsbedekkende kleding inderdaad een gevaar zou kunnen vormen voor de openbare veiligheid in bepaalde situaties.² In zoverre werd het nog wel geaccepteerd maar de proportionaliteitstoets doorstond dit argument zeker niet. Volgens het EHRM is het noodzakelijk om in sommige situaties – zoals de douane of in het openbaar vervoer – te vragen of de gezichtsbedekkende kleding afgedaan kan worden. De Franse staat had een algeheel verbod voor gezichtsbedekkende kleding in het openbaar ingevoerd – dit kan volgens het Hof alleen als er een aantoonbaar en daadwerkelijk gevaar dreigt voor de openbare veiligheid. Dat gevaar was er niet en daarmee hield dit argument van Frankrijk geen stand.

De tweede grond was gebaseerd op het beschermen van rechten en vrijheden van anderen. De staat haalde aan dat ‘het respect voor een minimum van waarden in een open en democratische maatschappij’ hieronder viel. Hier gaat het om drie specifieke rechten van de Franse burger: respect voor gendergelijkheid, respect voor de menselijke waardigheid en respect voor de minimale eisen van ‘het samen leven’ ofwel ‘vivre ensemble’ in de Franse samenleving.

Frankrijk kon hier respect voor gendergelijkheid niet inroepen omdat het recht van het dragen van deze kleding door vrouwen zelf werd verdedigd. De keuze om een boerka te dragen was aan de klaagster zelf. Wat betreft het respect voor de menselijke waardigheid: Frankrijk kon niet aantonen dat het dragen van een boerka respectloos was (bedoeld) tegenover haar eigen of andermans menselijke waardigheid. Frankrijk kon zich dus niet beroepen op het beschermen van deze twee rechten.

“De Franse staat had een algeheel verbod voor gezichtsbedekkende kleding in het openbaar ingevoerd – dit kan volgens het Hof alleen als er een aantoonbaar en daadwerkelijk gevaar dreigt voor de openbare veiligheid.”

Maar, dan het punt waarover het Hof erg uitgebreid is in zijn uitspraak. Het respect voor de minimum eisen voor leven in de Franse samenleving en sociale interactie worden door het EHRM erkend als een ‘recht’ van anderen in de zin van artikel 8 en 9 EVRM. ‘Vivre ensemble’ wordt door het Hof gezien als een essentiële Franse waarde voor hun democratische maatschappij. Het gezicht speelt een cruciale rol bij deze sociale interactie en het is begrijpelijk dat individuen zich niet op hun gemak voelen wanneer er ontwikkelingen plaatsvinden die deze interactie kunnen bemoeilijken.

Interessant is hier verder dat het hof zich terughoudend opstelt bij de vraag of dit kan in een democratische samenleving. Zij oordeelt dat de staat voor de waarden ‘sociale interactie’ en ‘vivre ensemble’, een brede *margin of appreciation* toekomt. De waardering van bepaalde normen en bepalen welke waarden belangrijk zijn in die samenleving, is aan de maatschappij en niet aan het EHRM. Deze moet vervolgens oordelen of de maatregelen in principe gerechtvaardigd en proportioneel zijn. De interactie en communicatie tussen personen is volgens Frankrijk erg essentieel voor het pluralisme en de tolerantie. Aan het beginsel van ‘vivre ensemble’ werd veel waarde gehecht. Door de terughoudende opstelling van de rechter werd het verbod daarom uiteindelijk gerechtvaardigd en noodzakelijk in een democratische samenleving geacht.

In Frankrijk speelden voor deze zaak wel eerder discussies over religieuze symbolen en kleding in openbare ruimtes,

en er wordt veel geaccepteerd. Er kan van leerlingen op openbare scholen bijvoorbeeld worden gevraagd om zonder hoofddoekje op de foto te gaan of om andere religieuze symbolen als kruisjes af te doen (ook als leraar). Dat is te verklaren door het Franse laïcisme: de verhouding tussen politiek en religie in Frankrijk waarbij de scheiding tussen kerk en staat wordt doorgezet naar een scheiding tussen religie en politiek om de staat zo neutraal mogelijk te houden. In dit Franse liberalisme wordt getracht religie zoveel mogelijk een privéaangelegenheid te maken en te weren uit het publieke debat.³ Dit is ook terug te zien in het algehele verbod op gezichtsbedekkende kleding in Frankrijk.

“Vivre ensemble’ wordt door het Hof gezien als een essentiële Franse waarde voor hun democratische maatschappij.”

Kan dit nu ook in Nederland? Volgens sommigen moet het boerkaverbod gewoon geaccepteerd worden; tenslotte heeft het christendom zich ook moeten aanpassen aan de modernere samenleving.⁴ Zo wordt het proces van Clara Wichmann tegen de SGP aangehaald waarin progressief Nederland er razendsnel bij was om de SGP te veroordelen voor discriminatie jegens vrouwen. Hoewel ik het er volledig mee eens ben dat de SGP inderdaad vrouwen toe moest laten tot de politieke partij, ligt deze zaak anders dan bij het boerkaverbod.

In de zaak *Clara Wichmann/Nederland* werd namelijk geoordeeld dat de SGP in strijd met de gendergelijkheid handelde en vrouwen discrimineerde. Zoals ik eerder schreef, oordeelde het EHRM dat het dragen van een boerka niet daadwerkelijk inbreuk maakt op mensenrechten van anderen zoals de gendergelijkheid of de menselijke waardigheid. Waar de verdediging van Frankrijk op won was een voor Frankrijk specifiek en fundamenteel beginsel uit de Franse samenleving: het ‘vivre ensemble’ waar een open gezicht cruciaal is voor de sociale interactie. Naar mijn oordeel is er niet iets dergelijks als een *recht* op sociale interactie en vind ik dit lichtelijk ver gezocht.

Nu is het in Nederland zo ingevoerd dat het alleen geldt in overheids- en zorginstellingen waarover het EHRM in de zaak *S.A.S./Frankrijk* oordeelde dat daar inderdaad kan worden verlangd de gezichtsbedekkende kleding af te doen met oog op openbare veiligheid.

De vraag in hoeverre de politiek religieuze vrijheid mag inperken hangt dus af van de openbare veiligheid en de

rechten en vrijheden van anderen. Een staat krijgt van het EHRM een ruime *margin of appreciation* om haar samenleving zelf ‘in te richten’ en mag daarbij ook op grond van de normen in de maatschappij bepalen of bijvoorbeeld een boerka wel of niet toegestaan wordt. Of politieagenten een hoofddoek mogen dragen wordt in Nederland verdedigd met het argument dat de politie neutraal moet blijven. Als deze niet neutraal zou zijn, kan dit tenslotte een gevaar vormen voor het recht op gelijke behandeling van mensen op straat en de openbare veiligheid. Maar de religieuze opvattingen en neutraliteit van een agente veranderen niet wanneer zij geen hoofddoek meer draagt; enkel de (voor)oordelen van mensen op straat over haar neutraliteit veranderen hierdoor. Het is daarom beter wanneer de acceptatie voor andere culturen in Nederland breder wordt en de vooroordelen kleiner, in plaats van religieuze symbolen op grond van neutraliteit uit het publieke domein te weren.

Nu is een hoofddoek natuurlijk heel anders dan een boerka, het zou compleet onacceptabel zijn in Nederland als een politieagente haar gezicht zou bedekken. Dat komt omdat wij in ons land een open en herkenbaar gezicht belangrijk vinden – een agent is tenslotte iemand met autoriteit en daar wil je op kunnen vertrouwen. Het Nederlandse boerkaverbod in overheids- en zorginstellingen begrijp ik dan ook wel, dit zijn plekken waar men elkaars gezicht kan lezen en elkaar wil kunnen herkennen. Op een ouderavond op school mag wel gevraagd worden of een moeder haar gezichtsbedekkende kleding af kan doen; net zoals bij een kort bezoek in het ziekenhuis. Hiermee wil ik niet zeggen dat religieuze symbolen en kleding helemaal uit het zicht moeten verdwijnen – dat zou haast totalitair worden. Een hoofddoek bij de politie lijkt mij geen probleem, een boerka in bepaalde situaties daarentegen wel. Of deze Wet ‘Gedeeltelijk Verbod op Gezichtsbedekkende Kleding’ ook daadwerkelijk van de grond komt is een andere vraag – de politie heeft het druk genoeg en het uitdelen van boerkaboetes is wat mij betreft geen ‘topprioriteit’. ●

1. EHRM 1 juli 2014, CLI:CE:ECHR:2014:0701JUD004383511, RJ&D ECHR 2014-III, p. 341 (S.A.S./Frankrijk), onder ‘Legislative history’.

2. EHRM 1 juli 2014, § 119 e.v., RJ&D ECHR 2014-III, p. 341 (S.A.S./Frankrijk).

3. ‘France: Separation from the Public Square’, in: J.C. Soper, K.R. den Dulk & S.V. Monsma, *The Challenge of Pluralism: Church and State in Six Democracies*, Lanham, MD: Rowman & Littlefield 2017, p. 51-83.

4. M. Peulen, ‘Progressief Nederland moet het boerkaverbod steunen’, *NRC Handelsblad*, 5 augustus 2019.

Rode kaart tegen racisme

Over de strafbaarstelling van discriminatie in het profvoetbal

Jurian Bos
Hoofdredacteur

Het Nederlandse profvoetbal werd onlangs opgeschrikt door een even bizar als treurig incident. Excelsior-aanvaller Ahmad Mendes Moreira verliet tijdens de uitwedstrijd tegen FC Den Bosch, onder begeleiding van zijn ploeggenoten het veld in tranen. De wedstrijd was enkele seconden daarvoor gestaakt vanwege aanhoudende racistische uitlatingen vanuit de *M-Side*, het vak waar de fanatieke supporters van de Bosschenaren zich ophouden. Zo werden er bij elk balcontact van de vleugelspits ondubbelzinnige verwensingen die hun oorsprong in het koloniale tijdperk vinden geuit. De walgelijke actie haalde het landelijke nieuws, en Mendes Moreira kreeg van alle kanten bijval. Het incident was aanleiding voor minister-president Rutte en ministers Grapperhaus en Bruins om met de KNVB in gesprek te gaan over het uitbannen van racisme in Nederlandse voetbalstadions. Een initiatief dat uiteraard valt toe te juichen, maar dat naar alle waarschijnlijkheid niet voldoende zal zijn om racisme definitief een halt toe te roepen. Een concretere oplossing zal mijns inziens dan ook vanuit strafrechtelijke hoek moeten komen, om zo racisme op de Nederlandse velden definitief buitenspel te zetten.

De cijfers

Discriminerende uitingen tijdens of rondom voetbalwedstrijden zijn helaas een allesbehalve nieuw fenomeen. Al jarenlang bezit 'voetbalgerelateerd racisme' een aparte categorie in het jaarlijkse overzicht van de discriminatiecijfers van het OM.¹ In 2017 volgde een enorme uitschieter, maar liefst 42% van de gerapporteerde incidenten in dat jaar was gerelateerd aan voetbal. Dit hoge percentage wekt de indruk dat er in dat jaar een aanzienlijk aantal veroordelingen voor racistische uitlatingen volgde. Niets is echter minder waar. Deze 42% omvat namelijk een groep van slechts zestig delinquenten. Het grootste deel hiervan werd bovendien veroordeeld voor hun antisemitische uitlatingen rondom de kampioenswedstrijd van Feyenoord dat jaar, destijds breed uitgemeten door de media. In 2018 vond geen incident van dergelijke schaal plaats, en daalde het aandeel voetbalgerelateerde uitspraken tot krap 7%; slechts zes vonnissen volgden. Als men in ogenschouw neemt dat er, in hetzelfde weekend dat Mendes Moreira te maken kreeg met racistische spreekwoorden, nog twee gerapporteerde incidenten rondom voetbalvelden plaatsvonden, zijn zes veroordelingen op jaarbasis naar alle waarschijnlijkheid geen goede afspiegeling van de daadwerkelijke situatie.² Bovendien blijkt uit een geanonimiseerd onderzoek van de Erasmus Universiteit onder voetballers met een multiculturele achtergrond, dat acht van de tien geïnterviewden in hun nog jonge carrière direct met racisme te maken heeft gehad.³

"Uit een onderzoek van de Erasmus Universiteit onder voetballers met een multiculturele achtergrond, blijkt dat acht van de tien geïnterviewden in hun nog jonge carrière direct met racisme te maken heeft gehad."

De vraag is dan uiteraard waarom het amper tot een daadwerkelijke veroordeling komt. Hier zijn twee belangrijke redenen voor te geven. Ten eerste blijven racistische uitingen uiteraard lastig te bewijzen. Tijdens een gemiddelde professionele voetbalwedstrijd staan dan wel talloze camera's gepositioneerd in een stadion, maar het 'matchen' van de gehoorde uitlatingen aan de juiste persoon blijkt een lastige taak. Gelukkig staat de techniek niet stil, en is hier inmiddels iets op gevonden. Zogeheten 'slimme camera's', voorzien van een identificatiesysteem met gezichtsherkenning, kunnen individuele supporters

uit de menigte 'plukken' en ze identificeren. De inzet van deze camera's in alle Nederlandse stadions is een van de maatregelen die de KNVB na het gesprek met de premier en de ministers gaat nemen. Dit is uiteraard een stap in de juiste richting, maar het echte probleem is helaas veel dieper geworteld, en tevens veel breder dan alleen het voetbal. Het gaat hier om de tweede reden, de houding van het OM ten opzichte van de strafrechtelijke vervolging van racisme.

De rol van het OM

Enkele dagen na het bewuste incident stelde hoogleraar sport en recht aan de Vrije Universiteit Marjan Olfers in een interview met NRC dat het strafrecht simpelweg nog altijd veel te weinig wordt ingezet bij racisme in (prof) voetbal.⁴ "Als een samenleving zo heftig reageert, moet je daar ook in het strafrecht een antwoord op hebben", stelde Olfers. Volgens haar komt het lage aantal veroordelingen door tijdgebrek bij het Openbaar Ministerie. Zij dienen op bepaalde vlakken immers keuzes te maken. Aangezien de KNVB een aparte tuchtcommissie heeft, is het voor het OM een stuk makkelijker om bepaalde zaken af te schuiven.

Olfers snijdt hier een cruciaal punt aan. Zowel de politie als het OM worden al jarenlang beschuldigd van laksheid in verband met het opsporen en vervolgen van discriminatie.⁵ Al in 2003 stelden onderzoekers van de Universiteit Leiden, Jaap van Donselaar en Peter Rodrigues, in hun jaarlijkse rapportage over de landelijke aanpak van discriminatie – *Monitor racisme en extreemrechts* – dat politie en justitie zowel in de opsporing als vervolging van discriminatie een zeer passieve houding aannemen.⁶ In de jaarlijkse rapportages wordt een beeld geschetst van een kieskeurig OM, dat alleen in al haast uitgemaakte zaken tot vervolging overgaat. Wie deze houding van het OM met enige nuance bekijkt, zal wellicht concluderen dat dit zo gek nog niet is. In iedere grote organisatie dient men keuzes te maken, en ligt tijdgebrek op de loer. Deze redenatie loopt echter mank. De feitelijke taak van het OM is het anticiperen op ontwikkelingen in de samenleving. Als een kwestie, zoals in dit geval, zoveel in de samenleving teweegbrengt moet daar, zoals Olfers reeds stelde, door middel van het strafrecht op worden geantwoord.

Het juridisch kader

Gelukkig bestaat dit antwoord ook daadwerkelijk. Het meest gebruikte artikel bij veroordelingen

omtrent racistische en beledigende uitlatingen, 137c uit het Wetboek van Strafrecht, kan immers ook in voetbalcontext worden toegepast. Dit oordeelde de Rechtbank Rotterdam in een uitspraak uit 2016. Aan de orde was de vraag of de door Feyenoordfans (helaas) veelgebruikte leus “ Hamas Hamas Joden aan het gas ” ook opzettelijk kwetsend voor Joden was als deze in het kader van een voetbalwedstrijd jegens andere supporters wordt gescandeerd, en dus niet (primair) tegen Joden zelf.

“Als een kwestie, zoals in dit geval, zoveel in de samenleving teweegbrengt moet daar door middel van het strafrecht op kunnen worden geantwoord. ”

De Rechtbank concludeert hier al snel dat de gebezigde leus, gezien het historisch kader, bijzonder kwetsend is jegens de Joodse bevolking. Hierna wordt het bestanddeel opzet overwogen. Gezien de context van de uitspraak moeten de verdachten hebben aangevoeld dat de gebruikte woorden beledigend waren voor Joden. Er is in dit geval dus sprake van voorwaardelijk opzet: de verdachten hebben de aanmerkelijke kans dat de leus beledigend was voor Joden aanvaard. De Rechtbank stelt dan ook het volgende: “in het voetbal is natuurlijk niet alles geoorloofd en houdt de vrijheid om dingen te zingen en te roepen op waar de strafwet begint.” Beide verdachten worden veroordeeld.

De genoemde zaak staat niet volledig op zichzelf. In 2009 wees de Hoge Raad een arrest waarin een soortgelijk geval aan de orde kwam.⁸ Het ging hier echter om het scanderen van – weliswaar – dezelfde leus door een groep supporters van ADO Den Haag, maar in een straat ver buiten het stadion. Het argument van de verweerders dat de uitlatingen onderdeel uitmaken van ‘voetbalcultuur’ werd volgens de Hoge Raad door het Hof terecht weggewuifd, zeker nu de leus niet in voetbalcontext werd gescandeerd. De uitspraak van de Rechtbank Rotterdam is in die zin dus tamelijk baanbrekend, omdat ze oordeelde dat de teksten juist in deze voetbalcontext eveneens strafbaar zijn. Deze interpretatie van artikel 137c geeft het OM dus een meer dan gedegen juridisch kader om ook in de zaak van Mendes Moreira tot vervolging over te gaan.

Conclusie

Helaas blijft racisme in het profvoetbal tot op de dag van vandaag nog steeds een groot probleem. Uiteindelijk valt dit voor een deel te wijten aan handhaving. Wat dat betreft is het plan van de ministers en de KNVB om slimme camera’s in te zetten een flinke stap in de juiste richting. Het plan vormt echter geen definitieve oplossing. Zolang een toename van het aantal strafrechtelijke vervolgingen uitblijft en verdachten door de tuchtcommissie van de KNVB slechts (in de praktijk niet te handhaven) tijdelijke stadionverboden kunnen worden opgelegd, blijft het risico voor een gemiddelde hooligan vrij beperkt.

Hier ligt dan ook een taak voor het OM. Vanuit de maatschappij ontstaan steeds meer initiatieven om racisme (en andere vormen van discriminatie) in het voetbal een halt toe te roepen. Effectieve opsporing en vervolging van racisme langs de velden zou dan ook een preventief effect kunnen hebben, en het duwtje in de rug kunnen zijn dat de samenleving op dit punt nodig heeft. Wanneer er meer focus wordt gelegd op de bestrijding van dit maatschappelijke probleem, kan racisme in het profvoetbal hopelijk eindelijk worden getackeld. ●

1. *Cijfers in beeld: Overzicht discriminatiecijfers Openbaar Ministerie 2018.*
2. *Twee amateurvoetbalwedstrijden getroffen door ‘Zwarte Piet’-incident, NOS 24 november 2019.*
3. *Racisme, sociale kramp en innerlijke drijfkrachten in het betaald voetbal, Amsterdam/Utrecht/Rotterdam: Be.People /Mulier Instituut/ Erasmus Universiteit Rotterdam 2019. p. 8-14.*
4. *D. Pinedo, “Strafrecht wordt te weinig ingezet bij racisme in voetbal”, NRC 18 november 2019.*
5. *Onderzoek: OM laks met aangiften van racisme, Volkskrant 24 januari 2003.*
6. *J. van Donselaar & P. R. Rodrigues, Monitor racisme en extreem-rechts (zesde rapportage), Amsterdam: Anne Frank Stichting/ Universiteit Leiden 2004, p. 96-103.*
7. *Rb. Rotterdam 15 maart 2016, ECLI:NL:RBROT:2016:2003*
8. *HR 15 september 2009, ECLI:NL:HR:2009:BI4739, NJ 2009, p.445, r.o. 2.3.*

Krassen en kliederen in het Burgerlijk Wetboek

De invloed van het EU-recht op het Nederlandse privaatrecht

Het recht zoals dat in Nederland geldt

*No man is an island entire of itself; every man is a piece of the continent, a part of the main.*¹ Zo is het, en het geldt evenzeer *per analogiam* voor de Nederlandse wetten. De Nederlandse rechtsorde is een veellagige rechtsorde. Vanuit temporeel perspectief zijn veel nieuwe wetten *part of the main*. Nieuwe wetten worden ingepast in oude wetten. Zo werd de Spoedwet KEI bijvoorbeeld recent ingepast in het oude Wetboek van Rechtsvordering.² Ook vanuit juridische perspectief is de Nederlandse rechtsorde *a piece of the continent*: wetten worden niet alleen gemaakt op het Haagse Binnenhof, maar ook in de Brusselse burelen en ver daarbuiten in Straatsburg, Genève en Washington D.C., waarbij ik uiteraard doel op de internationale rechtsorde met als hoofdrolspelers de Raad van Europa, de Verenigde Naties en de Wereldhandelsorganisatie. We kunnen niet meer spreken over het Nederlandse recht, maar moeten spreken over het recht zoals dat in Nederland geldt.³

Conflicten in de veellagige rechtsorde

Nu is het mogelijk dat tussen de verschillende lagen in deze veellagige rechtsorde wrijving en frictie ontstaat. Dat doet zich bijvoorbeeld voor als wetgeving

die lager in hiërarchie staat (Nederlandse wetgever) niet in overeenstemming is met hogere wetgeving (Uniewetgever). Ook kan wrijving en frictie ontstaan als de Nederlandse wetgever nieuwe wetteksten opneemt in reeds bestaande wetboeken, terwijl deze wetteksten niet passen in het geheel van de reeds bestaande wetgeving. Dit laatste doet zich met name voor met EU-wetgeving, bijvoorbeeld op het gebied van strafrecht.⁴ Nog sterker doet zich dit voor op het gebied van het privaatrecht.

Europees privaatrecht en de rol van de EU-wetgever

Het privaatrecht mag zich namelijk verheugen in ‘forse Brusselse belangstelling’. De EU heeft maar liefst zestien privaatrechtelijke richtlijnen aangenomen, waarvan elf op het gebied van het contractenrecht.⁵ Voorbeelden daarvan zijn de Richtlijn oneerlijke contractbedingen⁶, de Richtlijn pakketreizen⁷ en de Richtlijn consumentenkoop en -garanties⁸. Kortom, zoals Hondius het formuleert: ‘Europa veroverd het privaatrecht.’⁹ Met name het contractenrecht mag zich veroverd weten. Het aanvalswapen daarbij is de richtlijn. Al bladerend door Boek 7 van het Burgerlijk Wetboek is het slagveld zichtbaar. Terwijl sommige benoemde overeenkomsten summier geregeld zijn met

Gerhard Poolman studeert Rechtsgeleerdheid aan de Universiteit Leiden. Hij wil graag prof. mr. Jac. Hijma bedanken voor diens commentaar op een eerdere versie van deze bijdrage. Dit artikel is een (sterk uitgebreide) bewerking van een inaugureel referaat gehouden voor Mordenate College op 1 oktober 2019.

regelend recht, zijn andere benoemde overeenkomsten zeer uitvoerig geregeld met vooral dwingend recht¹⁰ van Europeesrechtelijke afkomst.

Vanuit positiefrechtelijk constitutioneel perspectief vormen deze richtlijnen geen enkel probleem: ‘Brussel’ mag deze richtlijnen uitvaardigen op grond van het VWEU en het VEU.¹¹ Het probleem met de richtlijnen is dat de richtlijnen ‘fragmentarisch’ en ‘willekeurig’ zijn.¹² De EU vat slechts een beperkt aantal privaatrechtelijke thema’s bij de horens en het is onduidelijk waarom sommige thema’s wel en andere juist weer niet worden aangepakt door de EU. De willekeurige aanpak wordt verklaard door de ‘actualiteit’, ‘pressie van belangengroeperingen’ en het ‘toeval’. Met andere woorden: ‘al met al maken de door richtlijnen bestreken gebieden een nogal verbrokkelde indruk (...). Het beeld doemt op dat van een systematisch geheel geen sprake is.’¹³

De rol van de Nederlandse wetgever

De Nederlandse wetgever wenst deze privaatrechtelijke

brokstukjes grondig te implementeren in het Nederlandse Burgerlijk Wetboek. De Nederlandse wetgever heeft altijd de wens gehad om de privaatrechtelijke fragmenten van de Europese wetgever volledig onderdeel te laten zijn van het systematisch opgebouwde Burgerlijke Wetboek. De richtlijnen worden ingekapseld in het BW. Dit wordt ingegeven vanuit de wens om een zuiver juridisch systeem te behouden.¹⁴

Dit leidt tot problemen: de richtlijnen zijn geformuleerd in juridisch neutrale termen. De richtlijn moet namelijk worden ingepast in 28 van elkaar verschillende rechtsstelsel en niet alle 28 landen hebben dezelfde rechtsfiguren – en als ze al eenzelfde rechtsfiguur hebben kan die op detailniveau verschillen. De EU wil voorkomen de indruk te wekken te kiezen voor een bepaald nationaal juridisch concept. De richtlijn wordt dus in juridisch neutrale termen geformuleerd. De Nederlandse rechter vertaalt deze termen in Nederlandse juridische termen om een zuiver juridisch systeem te behouden. Als een juridisch neutrale term wordt omgezet in een juridisch begrip, opent zich een sluis aan rechtsgevolgen.¹⁵

Ter verduidelijking een voorbeeld. In een richtlijn kan staan dat een contractueel beding een contractspartij onder voorwaarden 'niet bindt'.¹⁶ De Nederlandse wetgever heeft zich afgevraagd hoe 'niet binden' juridisch-dogmatisch gekwalificeerd kan worden. Een beding dat in een rechtsgeldig tot stand gekomen contract staat kan naar Nederlands recht toch niet bindend zijn door dat beding te vernietigen. Het vernietigen van een beding heeft twee belangrijke implicaties in het Nederlandse privaatrecht: alleen op verzoek van partijen¹⁷ én terugwerkende kracht.¹⁸ Maar wat nu als de EU-wetgever wil dat het beding door de rechter buiten werking wordt gesteld zonder dat partijen daarom vragen?

De rol van de rechter

Dat brengt mij bij de rol van de rechter in het Europees privaatrechtelijke discours. De Nederlandse wetgever implementeert en de wetgever interpreteert. Het Nederlandse recht wordt anders geïnterpreteerd dan het Europese recht. Nederlands recht wordt vaak wethistorisch geïnterpreteerd. Zo niet het recht van Europese origine. Richtlijnen worden sterk teleologisch geïnterpreteerd en voor wethistorische interpretatie is geen ruimte: de *travaux préparatoires* ontbreken.¹⁹ Het credo van het Europese recht luidt: richtlijnconforme interpretatie, teleologische interpretatie *en effet utile*. Onder druk van interpretatie van Europese wetgeving door het Hof van Justitie kan het dan ook zomaar gebeuren dat 's lands hoogste rechtscollege dwars door alle dogmatische grenzen heen breekt.

"Onder druk van Europese wetgeving kan het zomaar gebeuren dat 's lands hoogste rechtscollege dwars door alle dogmatische grenzen heen breekt."

Dit kwam duidelijk naar voren in het arrest *Heesakkers/Voets*.²⁰ In dit arrest oordeelde de Hoge Raad dat een richtlijnconforme uitleg van het Nederlandse recht meebrengt dat de Nederlandse rechter gehouden is een oneerlijk beding ambtshalve te vernietigen. Let op: dogmatisch gezien kan vernietiging alleen op verzoek van partijen. Ambtshalve vernietiging past dus niet in het systeem.

Een probleem

Kortom: de EU vaardigt brokstukjes privaatrecht uit. De Nederlandse wetgever probeert deze brokstukjes in

te kapselen in het juridische systeem. De Nederlandse rechter probeert het recht te interpreteren en toe te passen in overeenstemming met het *acquis communautaire*.

*"De EU vaardigt brokstukjes
privaatrecht uit."*

Dat lukt dus niet, omdat het niet kan. Een teleologische en richtlijnconforme interpretatie kan tot andere keuzes dwingen dan de Nederlandse BW-dogmatiek voorschrijft. De Nederlandse wetgever kapselt Europees recht in in het Nederlandse systematische Burgerlijk Wetboek. De rechter ziet zich op grond van interpretatie van Europees recht genoodzaakt om juridisch-dogmatische grenzen te doorbreken. Dat komt het systeem niet ten goede.

Wat is het gevolg van dit alles? De karakteristieken van het Nederlandse privaatrecht zijn aan verandering onderhevig als gevolg van EU-recht.²¹ Het traditionele privaatrecht werd gekenmerkt door één systematisch gecodificeerd geheel met de ambitie en pretentie om een coherent, volledig en systematisch geheel te creëren.²² In de literatuur wordt gesteld dat de wens een systematisch compleet Burgerlijk Wetboek te handhaven tot mislukken gedoemd is.²³

*"In de literatuur wordt gesteld dat
de wens een systematisch compleet
Burgerlijk Wetboek te handhaven tot
mislukken gedoemd is."*

Ligt de pijl verder?

Voor dit probleem is een oplossing nodig. Maar om de noodzaak van deze oplossingen te onderstrepen, wil ik de spade iets dieper in de grond steken. 'De jurist leeft niet bij regels alleen,' aldus Nieuwenhuis²⁴; 'om een rechtsregel te kunnen hanteren moet hij doorstoten naar dieperliggende lagen: beginselen, belangen, waarden. (...) Belangrijker dan terminologische grensgeschillen is het inzicht in de functionele relaties tussen rechtsbeginselen en rechtsregels.' Wat nu als de beginselen, belangen en waarden van het Europese privaatrecht niet parallel lopen aan de beginselen, belangen en waarden van het nationale en traditionele privaatrecht? Op dit punt is nader onderzoek nodig, wat mij betreft. In de literatuur is hier weinig tot vrijwel niets over geschreven, en hetgeen volgt is slechts een uitwerking van een eerste gedachtegang.

Consumentenbescherming in het van origine Nederlandse privaatrecht

In het Nederlandse privaatrecht geldt het credo van de redelijkheid en billijkheid.²⁵ De redelijkheid en billijkheid verenigt enerzijds het verstand, het redelijke, met anderzijds het hart, het rechtsgevoel. Op basis van de redelijkheid en billijkheid worden de zwakkere partijen in het privaatrecht, en meer specifiek het contractenrecht, vaak beschermd. Zo wordt bijvoorbeeld bij de interpretatie van contracten rekening gehouden met de hoedanigheid van partijen:

*[H]et [komt] immers aan op de zin die partijen in de gegeven omstandigheden over en weer redelijkerwijs aan deze bepalingen mochten toekennen en op hetgeen zij te dien aanzien redelijkerwijs van elkaar mochten verwachten. Daarbij kan mede van belang zijn tot welke maatschappelijke kringen partijen behoren en welke rechtskennis van zodanige partijen kan worden verwacht.*²⁶

Op deze voet beoordeelde de rechtspraak bijvoorbeeld de uitleg van exoneratiebedingen in contracten. De gemiddelde consument heeft weinig rechtskennis. Van de gemiddelde consument mag ook niet verwacht worden dat hij zich in maatschappelijke kringen begeeft waar op feestjes over de verbindende kracht van de overeenkomst wordt gesproken.

Ook bij leerstukken als dwaling wordt aandacht besteed aan de hoedanigheid van partijen. Een consumentkoper heeft in beginsel een kleinere onderzoekplicht ten opzichte van een professionele partij (plicht in de zin van *Obliegenheit*), terwijl een professionele verkoper ten opzichte van de consument-verkoper veel en meer mededelingen moet doen.²⁷

Tussen professionele partijen zal als regel de toedeling van de mededelings- en onderzoeksplichten anders uitvallen dan wanneer bijvoorbeeld een professionele partij en een niet ter zake kundige consument tegenover elkaar staan. In het laatste geval bestaat er veel meer aanleiding om de achter de mededelingsplicht liggende beschermingsgedachte tot gelding te laten komen. Onder omstandigheden kan op degene die een mededeling doet, de verplichting rusten om de juistheid van de mededeling eerst te verifiëren. In beginsel verzetten de redelijkheid en billijkheid zich ertegen dat degene die een mededelingsplicht niet is nagekomen, aan degene die zich op dwaling beroept, tegenwerpt dat hij niet aan

*zijn onderzoeksplicht heeft voldaan.*²⁸

Kortom: bij de interpretatie van het materiele privaatrecht en het contractenrecht neemt de rechter op basis van de redelijkheid en billijkheid altijd de hoedanigheid van partijen mee. Ook zonder de invloed van het Europese recht bestond en bestaat consumentenbescherming dus. De invloed van het Europese recht heeft de consumentenbescherming echter wel in turbulente achtbaan terecht gebracht. Een wiskundige zou zeggen dat het consumentenbeschermingsniveau exponentieel gestegen is. Door het EU-recht is er sprake van een toenemende toename van het niveau van consumentenbescherming binnen het privaatrecht.

Vanwege de staatsrechtelijke verhoudingen mag de wetgever niet op basis van de redelijkheid en billijkheid nieuwe en uitgebreide theorieën en regels munten die de consument kan beschermen. Binnen de constitutionele constellatie moet de rechter zijn plek kennen.²⁹ Voor een wetgevingsbevel vanwege een vermeend gebrek aan consumentenbescherming is al helemaal geen plaats.³⁰

"Binnen de constitutionele constellatie moet de rechter zijn plek kennen. Voor een wetgevingsbevel vanwege een vermeend gebrek aan consumentenbescherming is al helemaal geen plaats."

De Nederlandse wetgever heeft minder dan de EU de behoefte gevoeld om consumentenbescherming te bieden. De EU heeft deze rol wel op zich genomen. Dit heeft geleid tot een gradueel verschil, maar tot op heden niet tot een categorisch verschil. De bescherming van de zwakkere partij, de consument, in het contractenrecht was er altijd al door de werking van redelijkheid en billijkheid, maar de EU heeft de bescherming een grote *boost* gegeven met al haar richtlijnen. Consumentenbescherming tot de macht vier, dankzij Brussel.

De consumentenbescherming *an sich* maakt dus nog geen inbreuk op de vigerende beginselen van het contractenrecht. De manier waarop de EU dit praktisch vorm geeft, heeft wel geleid tot relativering van de vigerende beginselen van het contractenrecht. Een voorbeeld: een van de beginselen is het beginsel van *pacta sunt servanda*. Als partijen elkaar in de blauwe ogen kijken en 'ja' zeggen, hebben ze ook 'ja' te doen.

De Europese wetgever grossiert in het maken van bedenktijden. Bedenktijden maken een inbreuk op het beginsel van *pacta sunt servanda*. Immers, het 'ja' van de een kan binnen de termijn van de bedenktijd toch een 'nee' worden, ondanks dat eerder 'ja' werd gezegd. Nu kan gesteld worden dat de bedenktijden onderdeel uitmaken van de overeenkomsten. Als vervolgens een partij ontbindt, leeft hij de overeenkomst na.³¹ Zodra partijen zich van tevoren bewust zijn van de bedenktijden, vormt de bedenktijd geen inbreuk op het beginsel van *pacta sunt servanda*. Zodra partijen zich van de bedenktijd niet bewust zijn ten tijde van het sluiten van de overeenkomst, of voor zover slechts één partij daarvan op de hoogte is, maakt de bedenktijd wel een inbreuk op het beginsel van *pacta sunt servanda*. De overeenkomst is benoemd, los van de wil van partijen, en zelfs als zij van tevoren afspraken dat de bedenktijd niet van toepassing is, is die bedenktijd toch van toepassing. Ja zeggen en vervolgens nee doen is in strijd met *pacta sunt servanda*.

"Ja zeggen en vervolgens nee doen is in strijd met pacta sunt servanda."

Een ander essentieel beginsel is het beginsel van consensualisme. Partijen mogen zelf weten hoe ze hun overeenkomst vormgeven. Of dat nu een halve zin in gebrekkig Nederlands op een verschraald bierviltje is, of dat de overeenkomst wordt vormgegeven in een uitgebreid contract: voor het contractenrecht is het allemaal een pot nat. Zo niet voor de Europese wetgever. In haar drang naar bescherming heeft het haar goed gedacht vormvoorschriften op te nemen. Dat is geen enkel probleem, zeker omdat artikel 3:37 lid 3 daaraan niet in de weg staat. Maar op een meer fundamenteel niveau is het wel problematisch. Het beginsel van consensualisme wordt verder gerelativeerd.

"Partijen mogen zelf weten hoe ze hun overeenkomst vormgeven. Of dat nu een halve zin in gebrekkig Nederlands op een verschraald bierviltje is, of dat de overeenkomst wordt vormgegeven in een uitgebreid contract: voor het contractenrecht is het een pot nat".

Vervolgens voorziet het Europese recht in verregaande inbreuken op het beginsel van contractsvrijheid. Op een overeenkomst kunnen algemene voorwaarden

van toepassing worden verklaard. Deze algemene voorwaarden kunnen bedingen bevatten waarvan de EU heeft gedacht dat deze vernietigbaar zouden moeten zijn. Dat heeft in Nederland geresulteerd in de zwarte en grijze lijsten³², waarop maar liefst vierendertig vernietigingsgronden staan. De consument kan dus zeer gemakkelijk af van bedingen in overeenkomsten, terwijl die wel rechtsgeldig waren overeengekomen. Dit is dus een inbreuk op de contractsvrijheid.

Voor een uitzondering op een hoofdregel moet een rechtvaardiging bestaan. De hoofdregel is de *default rule* en van de *default rule* wordt niet afgeweken, tenzij daar een dragende reden voor te geven is. Voor de afwijking van dragende beginselen als *pacta sunt servanda* en consensualisme wordt uiteraard het belang en de waarde van consumentenbescherming aangedragen. Op grond van EU-recht worden echter alleen in bepaalde typen benoemde overeenkomsten consumenten meer beschermd dan bij andere niet-benoemde overeenkomsten. Niet voor alle mogelijke benoemde overeenkomsten neemt de EU richtlijnen aan om de consument te beschermen. Zoals hierboven is uiteengezet is de keuze om voor bepaalde overeenkomsten wel en voor andere overeenkomsten juist geen richtlijnen aan te nemen vaak arbitrair. De richtlijnen brengen de inbreuk op de beginselen met zich mee, en daarmee is de inbreuk op de beginselen arbitrair.

"Het risico dat zich over de loop der tijd kan verwezenlijken is dus erosie van beginselen."

Naarmate de uitzonderingen op de beginselen talrijker worden, daalt de betekenis van de beginselen naar evenredigheid. Zodra de uitzonderingen op de beginselen talrijker en talrijker worden, wordt het beginsel steeds verder gerelativeerd en kan gesproken worden van een verdamping van beginselen. Het risico dat zich over de loop der tijd kan verwezenlijken is dus erosie van beginselen.

De oplossing

Door de toenemende invloed van het Europese recht staan de beginselen die ten grondslag liggen aan het Nederlandse Burgerlijk Wetboek onder druk. Daarnaast bestaat consensus in de literatuur over de juridisch-dogmatische problematiek die veroorzaakt wordt door de richtlijnen en de implementatie daarvan in het Nederlandse Burgerlijk Wetboek. Het is dus tijd voor een

oplossing.

De eerste oplossing wordt verwoord door Nieuwenhuis: ‘een steeds hechter verbond van het contractenrecht van de volkeren van Europa’, oftewel een Europees Burgerlijk Wetboek.³³ De tweede oplossing is omgekeerd evenredig aan de vorige en niet geïnspireerd door Nieuwenhuis maar door het Verenigd Koninkrijk: geen Brexit, maar een privaatrechtelijke exit: Prexit.

Deze twee oplossingen zijn uiteraard twee uitersten van het spectrum en beide opties liggen niet in het verschiep, aangezien voor beiden een verdragswijziging vereist is. Vooralnog zal moeten gestreefd worden naar tussenoplossingen. Tussen blauw en geel liggen immers nog 28 tinten groen. *In der Zwischenzeit* troost ik mij met de K.M.T.-policy van ons aller Churchill: *Keep Muddling Through!* ●

1. John Donne, *Devotions upon Emergent Occasions, Meditation XVII*.
2. Wet van 3 juli 2019 tot wijziging van het Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering tot intrekking van de verplichting om elektronisch te procederen bij de rechtbanken Gelderland en Midden-Nederland en tot verruiming van de mogelijkheden van de mondelinge behandeling in het civiele procesrecht (Stb. 2019, 241).
3. C.J.J.M. Stolker, *Rethinking the Law School. Education, Research, Outreach and Governance*, Cambridge: Cambridge University Press 2014, p. 200-230.
4. Zie onder meer: C.P.M. Cleiren & J.M. ten Voorde, ‘Harmonising Legal Interests. Legal Interests under Criminal Law in a Multilevel Legal Order’, in: J.W. Ouwerkerk, J.G.H. Altena, J. Öberg & S. Miettinen (red.) *The Future of EU Criminal Justice Policy and Practice. Legal and Criminological Perspectives (European Criminal Justice Series, deel 1)* Leiden: Brill/Nijhoff 2019, p. 121-142.
5. C.H. Sieburgh, Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 3. Vermogensrecht algemeen. Deel I. Europees recht en Nederlands vermogensrecht, Deventer: Wolters Kluwer 2019/235.
6. Richtlijn 93/13/EEG van de Raad van 5 april 1993 betreffende oneerlijke bedingen in consumentenovereenkomsten (PbEU 1993, L 95/29).
7. Richtlijn (EU) 2015/2302 van het Europees Parlement en de Raad van 25 november 2015 betreffende pakketreizen en gekoppelde reisarrangementen, houdende wijziging van Verordening (EG) nr. 2006/2004 en van Richtlijn 2011/83/EU van het Europees Parlement en de Raad, en tot intrekking van Richtlijn 90/314/EEG van de Raad (PbEU 2015, L 326/1).
8. Richtlijn 1999/44/EG van het Europees Parlement en de Raad van 25 mei 1999 betreffende bepaalde aspecten van de verkoop van en de garanties voor consumptiegoederen (PbEU 1999, L 171/12).
9. E.H. Hondius & J.W. van de Gronden, ‘Europa verovert het privaatrecht. Boekbespreking Europees privaatrecht’ (bespreking van: A.S. Hartkamp, Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands Burgerlijk Recht. 3. Vermogensrecht algemeen. Deel I. Europees recht en Nederlands vermogensrecht, Deventer: Kluwer 2008), AA 2009, afl. 6, p. 424-426.
10. Asser/Sieburgh 3-1 2019/175: ‘De richtlijnen bevatten overwegend

dwingend recht, hetgeen begrijpelijk is gelet op hun beschermende strekking’.

11. Met name art. 169 VWEU.
12. J.M. Smits, ‘Europa en het Nederlandse privaatrecht’, NTBR 2004/87, afl. 10, p. 490-500, hier p. 494.
13. H.B. Krans, ‘Europa en ons contractenrecht’, NTBR 2004/88, afl. 10, p. 501-509, hier p. 503. Zie ook Asser/Sieburgh 3-1 2019/235: ‘de richtlijnen op het gebied van het algemene vermogensrecht vertonen voor de jurist die aan een privaatrechtelijke codificatie gewend is, een verbrokkeld beeld.’
14. Smits 2004, p. 496.
15. Smits 2004, p. 497.
16. Art. 6 lid 3 Richtlijn 93/13/EG.
17. Art. 3:49 jo. art. 3:51 lid 1 BW.
18. Art. 3:53 lid 2 BW.
19. Smits 2004, p. 497.
20. HR 13 september 2013, ECLI:NL:HR:2013:691, AA 2014, p. 358, m.nt. W.H. van Boom; NJ 2014/174, m.nt. H.B. Krans (Heesakkers/Voets).
21. Smits 2004, p. 495.
22. J.M. Smits, ‘The Europeanisation of National Legal Systems: Some Consequences for Legal Thinking in Civil Law Countries’, in: M. Van Hoecke (red.), *Epistemology and Methodology of Comparative Law*, Oxford: Oxford University Press 2004, p. 229-245, hier p. 231.
23. Smits 2004, p. 497.
24. J.H. Nieuwenhuis, *Drie beginselen van contractenrecht* (diss. Leiden), Deventer: Kluwer 1979, p. 4
25. Art. 6:248 BW.
26. HR 13 maart 1981, ECLI:NL:HR:1981:AG4158, NJ 1981/635, m.nt. C.J.H. Brunner (Ermes/Haviltex) (curs. GTP).
27. Jac. Hijma, commentaar op art. 6:228 BW, aant. 6.12, in: R.J.Q. Klomp & H.N. Schelhaas (red.), *Groene Serie Verbintenissenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer (online, laatst bijgewerkt 1 augustus 2017).
28. HR 11 juli 2008, ECLI:NL:HR:2008:BD2410, NJ 2010/258, m.nt. Jac. Hijma (Blijd en Gomes/Rental, Gomes/Westminster Rental).
29. HR 12 mei 1999, ECLI:NL:HR:1999:AA2756, NJ 2000/170, m.nt. A.R. Bloembergen (Arbeidskostenforfait).
30. HR 21 maart 2003, ECLI:NL:HR:2003:AE8462, NJ 2003/691, m.nt. T. Koopmans (Waterpakt).
31. Met dank aan E.S. (Eline) van Slijpe.
32. Art. 6:236 en 6:237 BW.
33. J.H. Nieuwenhuis, *Een steeds hechter verbond. Europa op weg naar Europa*, Amsterdam: Balans 2015, p. 181.

Questionnaire met Raisa Blommestijn

Raisa Blommestijn studeerde Rechtsgeleerdheid en Filosofie (beide cum laude) aan de Universiteit Leiden. Sinds september 2016 is zij verbonden aan het Instituut voor Metajuridica (afdeling Encyclopedie van de rechtswetenschap). Sinds januari 2018 werkt ze als docent-onderzoeker. Onder supervisie van prof. dr. A. Ellian werkt Raisa Blommestijn aan een proefschrift over de constitutionele theorie en geschiedenis van de Duitse Weimarrepubliek.

Wat is uw belangrijkste karaktertrek?

Jeetje, dit is wel meteen een lastige! Ik denk 'bevlogen'. Ik vind veel dingen leuk en ben continu op zoek naar verdieping en verbreding. Als ik een nieuwe uitdaging heb gevonden,

kan ik mij daar volledig in vastbijten. Ik probeer mijn gedrevenheid en hiermee samenhangende enthousiasme ook over te brengen in mijn onderwijs – het mooiste vind ik het inspireren van anderen! Dat geldt niet alleen voor mijn eigen vak, hoor. Ik probeer studenten te stimuleren het uiterste uit zichzelf te halen en op zoek te gaan naar hun interesses. Daarnaast gaat mijn enthousiasme ook gepaard met optimisme. Ik probeer altijd van het beste uit te gaan: waar liggen de mogelijkheden? En: wat kan ik als docent doen om iemand te helpen?

Wat is uw favoriete eigenschap in anderen?

Ik denk humor, zelfspot en relativiseringsvermogen – dit zijn er drie, maar ze hangen in mijn ogen allemaal met elkaar samen. Ik vind het lastig als mensen zichzelf te serieus nemen. We zijn uiteindelijk allemaal mensen, de een niet beter dan de ander.

Wat is de belangrijkste eigenschap van een jurist?

Daar hoeft ik niet lang over na te denken: kritisch kunnen denken. Dit is in ieder geval belangrijk voor een academisch jurist. Te vaak zie ik dat studenten wetten als 'absoluut' en 'onveranderbaar' beschouwen. Dat terwijl het juist belangrijk is om continu vragen te blijven stellen en de wetten ter discussie te stellen: reflectie! Voor de jurist is de wet een belangrijk instrument,

maar tegelijkertijd moeten we onszelf steeds de vraag stellen of dit instrument wel werkt zoals we willen dat het werkt.

Wat is de grootste valkuil voor een jurist?

Het te veel denken in de bestaande kaders en structuren zonder oog te hebben voor de eigenaardigheden en bijzonderheden van de casus. Natuurlijk, de wet is altijd de leidraad voor de jurist en die wet is nu eenmaal algemeen. Toch denk ik dat het altijd belangrijk is om ook het concrete geval goed in het oog te houden. Van algemeen naar bijzonder gaan is zo gemakkelijk nog niet!

Wat doet u het liefst in uw vrije tijd?

Fitness: een mooie afwisseling van geestelijke en lichamelijke inspanning! Daarnaast houd ik van winkelen en kijk ik graag series op Netflix. Mijn favoriete serie is 'Girlmore Girls', die heb ik tenminste zeven keer gezien (oeps). Het liefst kijk ik samen met mijn kat Lilly, die ik sinds juni heb: wat een geweldig beest is dat! Ik bestook iedereen die ik ken ook graag met foto's van haar.

Wie is uw favoriete schrijver?

Mijn favoriete (filosofische) schrijver is Carl Schmitt, die ook een belangrijke rol speelt in mijn proefschrift over de Weimarrepubliek en democratische theorie. Ondanks

dat hij kortstondig betrokken is geweest bij het naziregime, levert zijn denken (ook voor nu nog) veel belangrijke inzichten op. Daarnaast ben ik een groot fan van de boeken van Ian Kershaw, vooral zijn Hitler-biografie zou ik iedereen aanraden. Mijn favoriete boek is dan weer niet van een van de hiervoor genoemde schrijvers, maar van Christopher Clark (*Slaapwandelaars. Hoe Europa in 1914 ten oorlog trok*). Clark en Kershaw schrijven meeslepend: je hebt bijna het idee alsof de gebeurtenissen zich voor je ogen afspeelen.

“Voor de jurist is de wet een belangrijk instrument, maar tegelijkertijd moeten we onszelf steeds de vraag stellen of dit instrument wel werkt zoals we willen dat het werkt.”

Voor welk levend persoon heeft u groot respect? Misschien wel een groot voorbeeld voor u?

Dit is absoluut mijn moeder. Zij heeft mij – samen met mijn vader – gemaakt tot de persoon die ik vandaag de dag ben. Ik ben haar ontzettend dankbaar voor alles dat ze voor mij heeft gedaan en nog altijd doet. Als het even tegen zit, kan ik altijd bij haar terecht. Zulke onvoorwaardelijke steun is fantastisch om te ervaren en gun ik iedereen. Daarnaast is het een ongelooflijk sterke vrouw, die anderen altijd op de eerste plaats zet. Ik zou niet weten wat ik zonder haar zou moeten.

Wie uit de geschiedenis zou u wel (even) willen zijn?

Ik denk Carl Schmitt. Ik bestudeer zijn werk nu al een tijdje, maar er blijven voor mij veel vragen

onbeantwoord. Daarbij zou ik de gebeurtenissen in de Duitse Weimarrepubliek (waar mijn proefschrift over gaat) graag door zijn ogen willen zien: hoe ervaren hij deze gebeurtenissen? Hoe zijn deze van invloed geweest op zijn denken?

Wat is uw favoriete wet?

Mijn favoriete wet? Mmm, deze vraag vind ik lastig. Als ik dan toch een artikel moet kiezen, zou dat artikel 41 lid 2 van het Wetboek van Strafrecht zijn: noodweerexcus. Niet per se omdat ik nu echt warm word van de wettekst, maar wel omdat het leerstuk – ook in het onderwijs – altijd goede discussies oplevert.

Welk wetsartikel zou u willen afschaffen?

Ik heb even wat research gedaan voor deze vraag. In sommige gemeenten blijkt een blafverbod voor honden te gelden: bij onophoudelijk geblaf krijgt de eigenaar een boete. Wat mij betreft schrappen we deze uit de plaatselijke verordeningen.

Aan welke eigenschap heeft u een hekel?

Gierigheid. Het gezegde luidt niet voor niets: ‘je laatste hemd heeft geen zakken’. Ik vind het belangrijk om te delen met anderen en kan er slecht tegen als anderen dat niet doen. Dit heeft overigens ook te maken met mijn afkeer van afgunst, ik vind het jammer als mensen niet net zo blij voor een ander kunnen zijn als dat ze voor zichzelf zouden zijn.

Hoe was u zelf als student en bent u sindsdien erg veranderd?

Haha, ik was een tamelijk luie student. Ik haalde mijn tentamens wel, maar blonk niet uit. ‘Minimale inspanning, maximaal resultaat’, zullen we maar zeggen. Achteraf

denk ik dat het positieve recht mij onvoldoende inspireerde, want toen ik in aanraking kwam met (rechts) filosofie sloeg mijn houding om. Het enthousiasme voor de stof dat ik sinds de inspirerende colleges in de master Encyclopedie en filosofie van het recht ervaar, hoop ik zelf ook over te brengen in het onderwijs.

Wat is uw favoriete arrest?

Ik denk het arrest ‘Lindenbaum/Cohen’ uit 1919. Dit arrest laat mooi zien dat het recht kan veranderen en altijd aan interpretatie onderhevig is. Het laat tevens zien dat rechters altijd aansluiting moeten zoeken bij de maatschappelijke verhoudingen.

Naar welke muziek luistert u het liefst?

Ik luister eigenlijk vrijwel nooit muziek. Het schijnt dat een zeer kleine groep mensen een hekel heeft aan muziek. Nu hoor ik niet bij die kleine groep, maar ik heb gewoon weinig met muziek – een populaire mening, ik weet het!

Waar zou u graag nog goed in willen zijn/worden?

Ik zou graag zo kunnen schrijven als Ian Kershaw en Christopher Clark. Zij zijn echt in staat de lezer aan de hand te nemen en de historische gebeurtenissen te beschrijven alsof je er zelf bij was. Een groot talent.

Wat is uw motto?

‘Blijf bij jezelf.’ Dit is ook iets dat ik iedereen zou willen meegeven: wees trots op jezelf, op wat je doet en omarm je talenten. Kies je eigen weg en laat je hierbij niet van de wijs brengen door wat anderen zeggen of door wat je denkt dat van je verwacht wordt. Uiteindelijk is het vooral belangrijk dat je blij bent met jezelf en met jouw keuzes. ●

Door Francine Fetter.

Ben jij onze nieuwe redacteur?

NOVUM magazine heeft weer plek voor studenten om onze redactie te komen versterken. Schrijf jij graag en vlot, ben je initiatiefrijk, en heb jij oog voor detail? Dan zijn wij op zoek naar jou!

Als redacteur heb je de vrijheid om je eigen onderwerpen te bepalen en kan je steeds een andere rubriek verzorgen. Zo schrijf je de ene maand een annotatie, interview je de volgende keer een professor of advocaat, en lever je daarna een opinie over een juridische actualiteit. Heb je zelf een idee voor een nieuwe rubriek? Dan gaan we daar graag met jou mee aan de slag!

Zou je graag eenmalig een artikel willen laten publiceren, of wil je reageren op een van de stukken? Ook wanneer je geen vast redactielid bent kan je een artikel inzenden.

Geïnteresseerd of verdere vragen omtrent het redacteurschap?
Neem dan contact met ons op via
novum@law.leidenuniv.nl!

Voor sollicitaties voor de redactie ontvangen wij graag je CV en een korte motivatie, waarin je aangeeft wat voor stukken je graag zou willen schrijven (max. 1 A4).

NOVUM magazine

NOVUMmagazine

NOVUM magazine is het juridisch faculteitsblad van de Universiteit Leiden, ontstaan uit de fusie tussen het faculteitsblad **Trias** (1968) en het blad **Request** (1999) dat werd uitgegeven door het rechtenmentoraat Appèl, tegenwoordig **Juridische Faculteitsvereniging Grotius**.

Ons doel is een bijdrage te leveren aan de ontwikkeling van (toekomstige) juridische professionals.

Hoofdredacteur

Jurian Bos

Eindredacteur

Joris van de Riet

Redacteuren

Martijn Berk

Nick du Bois

Sebastian Cornielje

Francine Fetter

Jetske Krabbendam

Mahatma M. Martinus

Christiaan Silven

Femke de Wijs

Raad van advies

Prof. mr. dr. A.G. Castermans

Prof. mr. dr. P.M. Schuyt

Mw. drs. A.F.M. van der Helm

Dion Latten, assessor FdR

Ayman Kariman, praeses JFV Grotius

Oplage: 750 exemplaren

Drukker: BladNL

ISSN: 1567-7931

Coverafbeelding: *Nicolas* via pexels.com

© Niets uit deze uitgave mag zonder voorafgaande toestemming van de redactie openbaar worden gemaakt of verveelvuldigd.

Adverteren, solliciteren of reageren: novum@law.leidenuniv.nl

Zie www.novummagazine.nl voor oude edities en artikelen

Activiteitenagenda december & januari

2 december

19:00 uur

Lezing: Psychology for Lawyers

11 december

15:00 uur

E-assessmenttraining

23:00 uur

A.Sociaal presents: Dirty Disney

12 december

17:00 uur

Kantoorbezoek NautaDutilh

18 december

19:00 uur

Kerstdiner

19 december

09:00 uur

Bezoek rechtbank Den Haag

20:00 uur

Foute Kersttruienborrel

9 januari

21:00

Eerstejaarsactiviteit: Kroegentocht

23 januari

20:00

Nieuwjaarsborrel

27 januari

19:00

College Tour: Carel Stolker

Kijk voor meer informatie op www.jfvgrotius.nl!

